

Παραγωγή Βοηθητικού Εκπαιδευτικού Υλικού για την Εισαγωγή
Θεμάτων Σχετικά με τα Φύλα στην Εκπαιδευτική Διαδικασία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΘΕΜΑΤΩΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

**ΒΟΗΘΗΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΓΙΑ ΤΑ
ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ**

ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΤΠ
ΤΟΜΕΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Η Πράξη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ (ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ 2000-2006)

ΜΕΤΡΟ 4.1.

ΕΝΕΡΓΕΙΑ 4.1.1.

«ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ
ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ»

Κατηγορία Πράξης 4.1.1.δ.

**«Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων
σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία»**

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΦΥΛΛΑΔΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ
ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ**

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

**ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΦΥΛΛΑΔΙΟΥ
ΤΡΕΣΣΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ**

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Π.Τ.Δ.Ε., Α.Π.Θ.

**ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ
ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ**

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	Α.Π.Θ.	ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
Μαραγκουδάκη Ε. <i>Επ. Καθηγήτρια</i>	Δεληγιάννη - Κουϊμτζή Β. <i>Καθηγήτρια</i>	Καντζάρα Β. <i>Λέκτορας</i>	Γκασούκα Μ. <i>Διδάσκουσα με το Π.Δ. 407</i>
Μαυρογιώργος Γ. <i>Καθηγητής</i>	Ζιώγου - Καραστεργίου Σ. <i>Καθηγήτρια</i>	Παραδείση Μ. <i>Λέκτορας</i>	
Αθανασιάδης Θ. <i>Λέκτορας</i>	Κογκίδου Δ. <i>Καθηγήτρια</i>	Στρατηγάκη Μ. <i>Επ. Καθηγήτρια</i>	
Παλαιολόγου Α. <i>Επ. Καθηγήτρια</i>	Τρέσσου Ε. <i>Αν. Καθηγήτρια</i>		
Σιάνου Ε. <i>Αν. Καθηγήτρια</i>			

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ

Εξωτερικοί Συνεργάτες/Συνεργάτιδες και Διορισμένοι/Διορισμένες Εκπαιδευτικοί* με έδρα τα Ιωάννινα, τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα

ΤΟ ΥΛΙΚΟ

Το **έντυπο υλικό** περιλαμβάνει:

- ✓ Βιβλίο - εγχειρίδιο για τις/τους εκπαιδευτικούς (ασκήσεις ευαισθητοποίησης)
- ✓ Βιβλίο - εγχειρίδιο για τις/τους νηπιαγωγούς
- ✓ Βιβλίο - Φύλο και Νέα Επαγγέλματα
- ✓ Βιβλίο - Δοκίμια
- ✓ Φυλλάδια συμπληρωματικά των σχολικών εγχειριδίων

Το **ηλεκτρονικό υλικό** περιλαμβάνει:

- ✓ Οπτικοακουστικό/ πολυμεσικό υλικό
2 CD-ROM και 2 DVD - 1 για κάθε ηλικιακή ομάδα
(11-15 χρονών και 15-18 χρονών)
- 1 CD-ROM για τις/τους νηπιαγωγούς
- ✓ Δικτυακό τόπο

* Στην ιστοσελίδα του Έργου αναφέρονται τα ονόματα των μελών της ερευνητικής ομάδας του Έργου, όπως και των Στελεχών του ΥΠΕΠΘ και των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην πιλοτική εφαρμογή του υλικού στα σχολεία.

Το υλικό που κρατάτε στα χέρια σας συνδέεται με την πράξη 4.1.1.δ. «Παραγωγή βοηθητικού εκπαιδευτικού υλικού για την εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία» και εντάσσεται στον Άξονα Προτεραιότητας 4 του ΕΠΕΑΕΚ II («Προγράμματα υποστήριξης της αρχικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης για γυναίκες»).

Η Πράξη συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ).

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ - CIP - ΕΚΤΥΠΩΣΗ

«ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ» Ι. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ - Θ. ΨΑΡΡΑΣ

Νέα Ραιδεστός - Θεσσαλονίκη - Τηλ.: 2310.466.776 - Fax: 2310.466.699

Φιλολογική Επιμέλεια: Κοτσουφού Ελένη

**ΦΥΛΛΑΔΙΟ ΕΝΙΑΙΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ**

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ

- 1α. Άλγεβρα Α΄ Ενιαίου Λυκείου
- 1β. Άλγεβρα Β΄ Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας)
- 1γ. Μαθηματικά και Στοιχεία Στατιστικής Γ΄ Λυκείου (Γενικής Παιδείας)
- 1δ. Ευκλείδεια Γεωμετρία Α΄ και Β΄ Λυκείου

- 2α. Φυσική Α΄ Τάξης (Γενικής Παιδείας)
- 2β. Φυσική Β΄ Τάξης (Γενικής Παιδείας)
- 2γ. Φυσική Γ΄ Τάξης (Γενικής Παιδείας)

- 3α. Χημεία Α΄ Τάξης
- 3β. Χημεία Β΄ Τάξης (Γενικής Παιδείας)

- 4α. Βιολογία Β΄ Τάξης (Γενικής Παιδείας)
- 4β. Βιολογία Γ΄ Τάξης (Γενικής Παιδείας)

- 5α. Τεχνολογία Α΄ Τάξης
- 5β. Εφαρμογές Πληροφορικής – Υπολογιστών

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΧΟΜΕΝΩΝ

A. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Τα Συμπληρωματικά Φυλλάδια	9
B. ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Ανάλυση σχολικών εγχειριδίων	19
1. Εισαγωγή	21
2. Σχολικά Εγχειρίδια	21
3. Συντακτικές Ομάδες	22
4. Κατηγορίες Ανάλυσης	23
1. Γλωσσικός Σεξισμός	26
1. Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη	26
2. Χρήση των λέξεων άνθρωπος, παιδί	30
2. Επαγγέλματα	34
3. Δραστηριότητες	38
4. Διάσημα Πρόσωπα	42
5. Στερεοτυπικά χαρακτηριστικά-Συμπεριφορές των Φύλων	46
6. Φωνή και στα δύο φύλα	50
Γ. ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: Επίλογος	55
Δ. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	59

A.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**Τα Συμπληρωματικά
Φυλλάδια**

Για την εκπόνηση του «Συμπληρωματικού Φυλλαδίου» προηγήθηκε, από ομάδα εργασίας εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων, διεξοδική μελέτη των κειμένων και της εικονογράφησης των νέων σχολικών εγχειριδίων του δημοτικού σχολείου με στόχο να εντοπιστούν περιπτώσεις που συντηρούν κοινωνικά στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων. Τα σχολικά βιβλία αποτελούν τα καθημερινά εργαλεία δουλειάς για το διδακτικό προσωπικό. Όταν μάλιστα, όπως συμβαίνει στη χώρα μας, υπάρχει ένα και μοναδικό σχολικό εγχειρίδιο για κάθε γνωστικό αντικείμενο και κάθε τάξη τότε γίνεται το κύριο μέσο διεκπεραίωσης του εκπαιδευτικού έργου. Είναι σημαντικό λοιπόν να εντοπιστούν και να σχολιαστούν προκειμένου να αποδυναμωθούν παραδείγματα που προάγουν στερεότυπους ρόλους για τα φύλα.

Σχολικά εγχειρίδια και διακρίσεις φύλων

— Τα σχολικά εγχειρίδια είναι ένα μέσο μεταφοράς γνώσεων και δεξιοτήτων αλλά και ένα βασικό μέσον κοινωνικοποίησης. Με αυτή την έννοια, το εκπαιδευτικό υλικό μπορεί να είναι σημαντικός παράγοντας στην επίτευξη της εκπαιδευτικής ισότητας (ή ανισότητας). Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων, είναι βέβαιο ότι διευκολύνει την επίτευξη ισότητας των φύλων στην εκπαίδευση. Για την επίτευξη όμως της ισότητας μέσω της εκπαίδευσης, απαιτούνται και άλλα μέτρα σε θεσμικό και ατομικό επίπεδο.

— Τα νέα σχολικά εγχειρίδια έχουν σημειώσει θετικά βήματα στον τομέα των στερεοτύπων. Εξακολουθούν ωστόσο να αναπαράγουν έμφυλες ασυμμετρίες, γεγονός που δεν συμβάλλει στην προώθηση της ισότητας των φύλων.

— Ο Νόμος 1566/1985, άρθρο 1, παρ. 1, ορίζει ότι σκοπός της εκπαίδευσης είναι να συμβάλει στην ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών/τριών ανεξάρτητα από φύλο, ώστε να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες. Η σεξιστική αντιμετώπιση των μαθητών και μαθητριών και ο περιορισμός τους μέσα σε αυστηρά έμφυλες οριοθετήσεις, δεν είναι συμβατή με τον παραπάνω νομοθετημένο σκοπό της εκπαίδευσης. Τα στερεότυπα που καταγράφονται στα σχολικά εγχειρίδια αναστέλλουν, και σε μεγάλο βαθμό ακυρώνουν, την απρόσκοπτη, ολόπλευρη και ελεύθερη ανάπτυξη των παιδιών.

— Σχολικά εγχειρίδια με παραδοσιακές διχοτομίες ως προς το φύλο αλλά και γενικότερα, εκπαιδευτικό υλικό που ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα του ενός μόνον φύλου, νομιμοποιεί μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα για τη θέση του άλλου φύλου.

Τι ξέρουμε από έρευνες για το εκπαιδευτικό υλικό

— Η σεξιστική γλώσσα επηρεάζει τις αντιλήψεις των παιδιών για την πραγματικότητα. Τα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων επηρεάζουν την αντίληψη των παιδιών για τον κόσμο.

— Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων αυξάνει τα κίνητρα των παιδιών για μάθηση. Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς προκαταλήψεις που ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα και των δύο φύλων διευρύνει τις δυνατότητες αγοριών και κοριτσιών για μάθηση. Από ερευνητικά δεδομένα σχετικά με το ενδιαφέρον των παιδιών για το μη σεξιστικό υλικό προκύπτει ότι: α) τα κορίτσια προτιμούν γυναικείους κύριους χαρακτήρες, ανεξάρτητα από το ρόλο που υποδύονται, β) ενώ και τα αγόρια προτιμούν ανδρικούς χαρακτήρες και δείχνουν μεγαλύτερη προτίμηση σε ιστορίες με παραδοσιακά ανδρικό περιεχόμενο, ανεξάρτητα από το φύλο του χαρακτήρα, γ) ιστορίες που εμπειρέχουν πρωταγωνιστικούς ρόλους που δεν είναι σύμφωνοι με τα στερεότυπα δεν απορρίπτονται από τα παιδιά και σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα προτιμούνται, δ) η ύπαρξη γυναικείων κύριων χαρακτήρων και το μη σεξιστικό περιεχόμενο ενός εκπαιδευτικού υλικού μπορεί να συμβάλει στην αύξηση του ενδιαφέροντος των παιδιών για το υλικό. Όταν τα κορίτσια/γυναίκες παρουσιάζονται σε μη στερεότυπους ρόλους, τότε αυξάνεται και το ενδιαφέρον των αγοριών για το υλικό.

— Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων διευρύνει τις στάσεις των παιδιών για τους ρόλους των φύλων. Σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα για το μη σεξιστικό υλικό σε έντυπη ή και άλλη μορφή: α) η επαφή των παιδιών, ιδιαίτερα των μικρών παιδιών, με σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό μπορεί να αυξήσει τις σεξιστικές αντιλήψεις τους, β) η επαφή των παιδιών με μη σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό και με υλικό που εμπειρέχει χαρακτήρες του ίδιου φύλου με αυτά έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση των σεξιστικών αντιλήψεων σε άτομα από 3 έως τουλάχιστον 22 ετών, γ) οι επιδράσεις του μη σεξιστικού εκπαιδευτικού υλικού συνήθως δεν γενικεύονται σε περιοχές που δεν καλύπτονται από το υλικό –ιδιαίτερα σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας– αν και μπορεί να υπάρξουν γενικεύσεις για μεγαλύτερα παιδιά, δ) η αλλαγή στάσεων προς μη σεξιστική κατεύθυνση είναι μεγαλύτερη στις περιπτώσεις που υπάρχει μεγαλύτερη έκθεση των παιδιών σε τέτοιο υλικό.

— Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων επηρεάζει τη γνώση των παιδιών για τους ρόλους των φύλων και το περιεχόμενό τους. Δηλαδή βοηθάει τα παιδιά να αποκτήσουν ρόλους ευέλικτους, γεγονός που επιτρέπει αργότερα να κάνουν εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές βασισμένες περισσότερο στα ενδιαφέροντά τους και όχι προκαθορισμένες με βάση το φύλο τους.

— Εκπαιδευτικό υλικό χωρίς διακρίσεις φύλων συμβάλλει στην κατανόηση του

περιεχομένου. Το εκπαιδευτικό υλικό σχεδιάζεται για να βοηθά τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, στη μάθηση του περιεχομένου του κάθε γνωστικού αντικειμένου και στην απόκτηση δεξιοτήτων. Τα ερευνητικά δεδομένα που έχουμε σχετικά με την επίδραση του μη σεξιστικού εκπαιδευτικού υλικού σε σύγκριση με το σεξιστικό όσον αφορά την ανάκληση του περιεχομένου τους, δεν είναι απολύτως σαφή έως τώρα. Αυτό συμβαίνει γιατί υπάρχουν και άλλοι παράγοντες, όπως η ηλικία, η γνώση για το περιεχόμενο των ρόλων των φύλων, ο βαθμός των στερεότυπων αντιλήψεων κ.ά. που μπορεί να έχουν σχέση με την ανάκληση του υλικού από τους μαθητές και τις μαθήτριες.

Το «Συμπληρωματικό Φυλλάδιο» έχει ως στόχο την εξοικείωση των εκπαιδευτικών με:

- τον εντοπισμό σεξιστικών στοιχείων στο εκπαιδευτικό υλικό και τη σταδιακή και συστηματική αποδόμησή τους,
- την εισαγωγή στην εκπαιδευτική διαδικασία της θεματικής του φύλου και τον εμπλουτισμό της με πρόσθετο μη σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό που το ίδιο το διδακτικό προσωπικό θα επιλέγει ή/και θα παράγει.

Εννοιολογική αποσαφήνιση

Το φύλο είναι ένα μόνο μέρος της ταυτότητάς μας. Υπάρχουν και άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά που διαπλέκονται με το φύλο και καθορίζουν την ταυτότητά μας. Για να κατανοήσουμε την καταπίεση, την εξουσία και τα προνόμια που συνδέονται με το φύλο πρέπει να βλέπουμε και τις άλλες διαστάσεις. Σε ζητήματα που αφορούν τα στερεότυπα του φύλου συναντώνται συχνά ορισμένες έννοιες όπως:

Σεξισμός: είναι το σύνολο των αντιλήψεων, στάσεων και πρακτικών με βάση τις οποίες θεσμοθετείται η κοινωνική ανισότητα εις βάρος του ενός φύλου, καθώς και η μεροληπτική αντιμετώπισή του. Στις δυτικές κοινωνίες, όπου η θεσμική κυριαρχία ανήκει στους άνδρες, θύματα του σεξισμού είναι κυρίως οι γυναίκες, οι οποίες –ως κοινωνική ομάδα– θεωρούνται υποδεέστερες των ανδρών, με αποτέλεσμα να γίνονται συχνά αντικείμενα καταπίεσης ή/και εκμετάλλευσης από αυτούς. Θα πρέπει να σημειώσουμε ωστόσο ότι τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες δεν αποτελούν ομοιογενείς κοινωνικές ομάδες, με συνέπεια, να μην κυριαρχούν όλοι οι άνδρες πάνω σε όλες τις γυναίκες, καθώς υπάρχουν και άνδρες που καταπιέζουν ή/και εκμεταλλεύονται άλλους άνδρες, αλλά και γυναίκες που κυριαρχούν πάνω σε άνδρες.

Ο σεξισμός αποτελεί ιδεολογικό εργαλείο υπεράσπισης και διατήρησης της έμφυλης ασυμμετρίας, ερμηνεύοντας και δικαιολογώντας ως «φυσικές» πολλές κοινωνικές πρακτικές. Εκπαιδευτικά συστήματα που δεν αμφισβητούν το σεξισμό συντελούν στη διατήρηση και αναπαραγωγή αυτής της έμφυλης ασυμμετρίας. Η

σεξιστική αντιμετώπιση των μαθητών/τριών δεν ανταποκρίνεται στους νομοθετημένους σκοπούς της εκπαίδευσης καθώς περιορίζει την ανάπτυξη των παιδιών μέσα από αυστηρές έμφυλες οριοθετήσεις.

Έμφυλα στερεότυπα: είναι οι κοινές υπεραπλουστευμένες εικόνες που επικρατούν σε μια κοινωνία για τα χαρακτηριστικά που έχουν ή θα πρέπει να έχουν τα φύλα –χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι διάφορες έμφυλες ατομικές διαφορές μεταξύ των υποκειμένων. Αυτές οι εικόνες συχνά συνοδεύονται από προκαταλήψεις, δηλαδή από μια ευνοϊκή ή δυσμενή προδιάθεση και στάση για το ένα φύλο. Τα στερεότυπα των φύλων είναι βαθιά ριζωμένα στις κοινωνικές αντιλήψεις και στις πολιτισμικές παραδόσεις κάθε κοινωνικής ομάδας.

Μη σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό: θεωρείται το υλικό από το οποίο απουσιάζουν οι παραδοσιακοί στερεότυποι έμφυλοι διαχωρισμοί και στο οποίο (α) οι γυναίκες είναι παρούσες, (β) προβάλλεται η συνεισφορά τους σε όλους τους τομείς και (γ) εμπεριέχονται οι μεταβαλλόμενοι ρόλοι των ανδρών και των γυναικών. Είναι το υλικό το οποίο παρουσιάζει ισότιμα έμφυλα μοντέλα –σε παραδοσιακούς και μη ρόλους– και έννοιες, κρατώντας ταυτόχρονα μια ουδετερότητα ως προς την αμφισβήτηση αυτών των έμφυλων στερεότυπων διακρίσεων.

Αντι-σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό: θεωρείται το υλικό από το οποίο όχι μόνο απουσιάζουν στοιχεία σεξισμού και έμφυλων διακρίσεων, αλλά, επιπλέον, παρέχονται εναλλακτικές θεωρήσεις και προτείνονται ρόλοι έτσι ώστε να απεικονίζεται πιο ρεαλιστικά η πραγματικότητα. Αντι-σεξιστικό εκπαιδευτικό υλικό είναι αυτό που προτρέπει μαθητές /τριες να αμφισβητήσουν κριτικά και να δράσουν συστηματικά για την εξάλειψη του σεξισμού και της έμφυλης ασυμμετρίας.

Σεξισμός στο διδακτικό υλικό

Σε ένα διδακτικό υλικό που είναι σεξιστικό, φαίνεται ότι οι ικανότητες, οι δεξιότητες, οι επαγγελματικές επιλογές, οι συμπεριφορές και γενικότερα οι δυνατότητές μας, ορίζονται και καθορίζονται με βάση το φύλο μας. Αυτή η σεξιστική οπτική έχει επιπτώσεις στην ανάπτυξη των φιλοδοξιών στα αγόρια και τα κορίτσια καθώς και στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας τους μέσω των προτεινόμενων μοντέλων ρόλων. Είναι σημαντικό λοιπόν οι εκπαιδευτικοί να έχουν τις γνώσεις και τις δεξιότητες που χρειάζονται τόσο για να ανιχνεύουν το σεξισμό όσο και για να επιλέγουν ή να δημιουργούν μη σεξιστικό υλικό.

Οι πιο συχνές μορφές προκατάληψης που καταγράφονται διεθνώς στο διδακτικό

υλικό και αφορούν στην ποιοτική και ποσοτική εκπροσώπηση των δύο φύλων και στη χρήση σεξιστικής γλώσσας είναι:

— *Η απουσία ή η σχεδόν ανύπαρκτη παρουσία* κάποιας κοινωνικής ομάδας

— *Η χρήση έμφυλων στερεότυπων* (ρόλων, επαγγελματών, συμπεριφορών, δραστηριοτήτων) —θετικών ή αρνητικών— για την περιγραφή κάθε κοινωνικής ομάδας.

— *Ανισομέρεια και επιλεκτικότητα* καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις παρουσιάζεται μια μόνον οπτική ή ερμηνεία ενός ζητήματος, μιας κατάστασης, ενός κοινωνικού φαινομένου, ή μιας κοινωνικής ομάδας. Τέτοιες υπεραπλουστευμένες εκδοχές διαστρεβλώνουν σύνθετα ζητήματα παραλείποντας σημαντικές διαστάσεις τους.

— *Μη ρεαλιστική εκδοχή του κόσμου* με σημαντική «παράλειψη» θεμάτων που δεν θεωρούνται κατάλληλα για τα παιδιά ή είναι πιθανόν να τα στεναχωρήσουν. Έτσι, αποσιωπούνται συχνά ζητήματα που έχουν σχέση με προκαταλήψεις, ρατσισμό, σεξισμό, φτώχεια, σεξουαλικότητα, εκμετάλλευση, κακοποίηση κ.ά. Κατ' αυτόν τον τρόπο μειώνεται η δυνατότητα κατανόησης αυτών των θεμάτων από τα παιδιά και ενδεχομένως η δυνατότητα κοινωνικής παρέμβασης.

— *Αποσπασματικότητα και απομόνωση* ορισμένων θεμάτων για τα οποία θεωρείται σκόπιμο να υπάρξει ένα «ειδικό» κεφάλαιο στο βιβλίο ή μια «ξεχωριστή» παράγραφος και όχι ενσωμάτωσή τους ή διάχυσή τους στο σύνολο. Ενώ, για παράδειγμα, στο βιβλίο της ιστορίας είναι προτιμότερο να υπάρχει έστω και μία μόνον ενότητα με θέμα τις γυναίκες στο Βυζάντιο από το να μην υπάρχει καμιά αναφορά, ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο προβάλλεται η ομάδα των γυναικών μέσα από τη συγκεκριμένη επιλογή (ως ξεχωριστό θέμα) δείχνει ότι τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας διαδραματίζουν υποδεέστερο και περιφερειακό ρόλο.

— *Σεξισμός στη γλώσσα*. Η γλώσσα μπορεί να είναι σημαντική πηγή προκατάληψης με πολλούς τρόπους (αναφέρονται παρακάτω αναλυτικά).

— *«Ψευδαίσθηση της ισότητας των φύλων»*. Πρόκειται για ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, καθώς τα ζητήματα αυτά τα τελευταία χρόνια απασχόλησαν πιο συστηματικά την εκπαιδευτική κοινότητα σε αρκετές χώρες. Αναφέρεται στο γεγονός της κατ' όνομα ή δήλωση για επικοινωνιακούς ή άλλους λόγους ενός υλικού ως μη σεξιστικού, ενώ στην πραγματικότητα η λεπτομερής ανάλυση αποδεικνύει το αντίθετο. Για παράδειγμα, αν και δηλώνεται στην εισαγωγή του βιβλίου ότι το βιβλίο απευθύνεται σε μαθήτριες μιας τάξης στο κείμενο και στις εικόνες του βιβλίου διαπιστώνεται ότι απευθύνεται μόνον στα αγόρια.

Καταγραφή του σεξισμού στο διδακτικό υλικό

Ο εντοπισμός έμφυλων στερεοτύπων στο διδακτικό υλικό δεν είναι πάντα εύκολος καθώς τα στερεότυπα είναι συχνά αρκετά συγκαλυμμένα. Ένας δόκιμος και επιτυχής τρόπος που χρησιμοποιείται διεθνώς για τον εντοπισμό του σεξισμού στο διδακτικό υλικό είναι η διερεύνηση μέσω ερωτημάτων του σεξισμού στη γλώσσα, στην εικονογράφηση και στα κείμενα. Πιο συγκεκριμένα:

Στη γλώσσα: Διερευνάται αν γίνεται χρήση σεξιστικής γλώσσας.

Χρησιμοποιείται το αρσενικό γραμματικό γένος ως αντιπροσωπευτικό και του θηλυκού; Αναφέρονται και οι δύο γραμματικοί τύποι στα γένη; Υπάρχουν λέξεις/εκφράσεις που υποτιμούν τις γυναίκες; Ποιες επικοινωνιακές στρατηγικές χρησιμοποιούνται ανάμεσα στα φύλα; (π.χ. ποιο φύλο ζητάει συνήθως το λόγο, θέτει τα θέματα προς συζήτηση, διακόπτει μια συζήτηση;).

Στην εικονογράφηση: Διερευνάται η ύπαρξη έμφυλης ασυμμετρίας στην εικονογράφηση του εξωφύλλου και του περιεχομένου.

Υπάρχει ισορροπία στον αριθμό των αγοριών/κοριτσιών, γυναικών/ανδρών που απεικονίζονται; Απεικονίζονται αγόρια και κορίτσια να εμπλέκονται σε δραστηριότητες που δεν εμπιπτουν στα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων; Σε ποιους χώρους εμφανίζονται κορίτσια/γυναίκες, αγόρια/άνδρες; (π.χ. εξωτερικός-εσωτερικός χώρος). Απεικονίζονται έμφυλα στερεότυπα; Ποιο φύλο πρωταγωνιστεί και ποιο είναι αθέατο/αφανές; Όταν απεικονίζονται αγόρια και κορίτσια σε κοινές δραστηριότητες τι ρόλους αναλαμβάνουν; Ποιο φύλο παρουσιάζεται ως ενεργητικό και ποιο ως παθητικό; Όταν ιστορικές φωτογραφίες αντανακλούν το σεξισμό μιας περιόδου, καταγράφεται το γεγονός στον υπότιτλο;

Στα κείμενα: Διερευνάται η ύπαρξη έμφυλης ασυμμετρίας στο περιεχόμενο όλων των κειμένων.

Ποιο είναι το φύλο των συγγραφέων των εγχειριδίων και των κειμένων που επιλέγονται; Σε τι δραστηριότητες εμπλέκεται το κάθε φύλο; Ποιος είναι ο ρόλος των κοριτσιών/γυναικών; Θα μπορούσε το ίδιο κείμενο να χρησιμοποιηθεί αν οι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων ήταν αντεστραμμένοι, αν δηλαδή στη θέση των γυναικών ήταν άνδρες και το αντίστροφο; Υπο-αντιπροσωπεύεται κάποιο φύλο και ποιοι είναι οι κυρίαρχοι χαρακτήρες; Ποιο είναι το φύλο του πρωταγωνιστικού χαρακτήρα; Ήρωες και ηρωίδες θαυμάζονται για τα ίδια χαρακτηριστικά και χρησιμοποιούνται τα ίδια κριτήρια για την επιτυχία; Τα ηγετικά χαρακτηριστικά και οι ηγετικές δεξιότητες μήπως συνδέονται με κάποιο φύλο; Ποιο είναι το φύλο που φαίνεται να προτείνει αξιόπιστες και τεκμηριωμένες λύσεις και να επιλύει στη πράξη τα προβλήματα που παρουσιάζονται;

Υπάρχουν ερμηνείες για κοινωνικά ζητήματα που έχουν σχέση με τα φύλα

ή μήπως αντιμετωπίζονται ως αναπόφευκτες συνέπειες του βιολογικού φύλου; Συνδέονται τα θέματα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού με τα φύλα και την κατανομή της εξουσίας; Μήπως παρουσιάζονται ως πρόβλημα οι ίδιες οι γυναίκες; Το περιεχόμενο ενθαρρύνει ενεργητικές συμπεριφορές και αντίσταση ή παθητική αποδοχή και από ποιο φύλο; Ποιο φύλο παραλείπεται και με ποιο σκοπό; Υπάρχουν έμφυλα στερεότυπα του χαρακτήρα και των δραστηριοτήτων, δηλαδή μήπως οι γυναίκες εμφανίζονται –επιγραμματικά– ικανές να «φροντίζουν» και οι άνδρες να «αναλαμβάνουν τις ευθύνες», «να είναι πετυχημένοι επαγγελματικά» και να μην αναφέρονται συχνά σε ρόλους «συντρόφων και πατέρων»; Αναλαμβάνουν οι γυναίκες πρωτοβουλίες και έχουν κοινωνικά εφόδια για την επιτυχία ή η επιτυχία τους –όταν υπάρχει– αποδίδεται σε άλλους παράγοντες, όπως η ομορφιά ή/και η σχέση τους με σημαντικούς άνδρες στη ζωή τους (πατέρων, αδελφών, συντρόφων, συγγενών, επαγγελματιών);

Σε τι ρόλους παρουσιάζονται οι γυναίκες, σε παραδοσιακούς/στερεότυπους ή καινοτόμους; Ποιος τύπος ανδρικής και γυναικείας προσωπικότητας σκιαγραφείται με βάση τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας (π.χ. επινοητικότητα, ανεξαρτησία, ορθολογική σκέψη, δημιουργικότητα, ευαισθησία, εξάρτηση, συναισθηματικότητα, υποχωρητικότητα, περιέργεια, φαντασία, εξυπνάδα) που αποδίδονται στους γυναικείους και ανδρικούς χαρακτήρες; Πόσο διαφορετικοί χαρακτήρες ανδρών και γυναικών υπάρχουν και πόσο συχνά εμφανίζονται; Η ενδεχόμενη καταπίεση των γυναικών παρουσιάζεται ως κοινωνικό σύμπτωμα ή ως αναπόδραστη φυσική νομοτέλεια;

Στα επαγγέλματα τα οποία εμφανίζονται να ασκούν οι άνδρες και οι γυναίκες διαφαίνεται κάποια κατηγοριοποίηση σε «ανδρικά» και «γυναικεία»; Περιγράφεται ισότιμα ο χώρος εργασίας και η επαγγελματική συμπεριφορά των γυναικών και των ανδρών; Αντιπροσωπεύονται οι γυναίκες ισότιμα στα λεγόμενα «ανδρικά» επαγγέλματα, στις θετικές επιστήμες και στην τεχνολογία; Εμφανίζονται άνδρες σε επαγγέλματα που συνήθως παραδοσιακά ασκούνται από γυναίκες; (π.χ. γραμματέας, νηπιαγωγός). Αντιπροσωπεύονται οι γυναίκες στην κορυφή της διοικητικής ιεραρχικής πυραμίδας και σε θέσεις παγκόσμιας αναγνώρισης; Αναδεικνύονται πρωτοβουλίες σε θέματα προώθησης της σταδιοδρομίας των γυναικών; Προωθούνται εξίσου αγόρια και κορίτσια σε μελλοντικό επαγγελματικό προσανατολισμό; Διαφαίνεται κάποια σχέση στις προτεινόμενες επαγγελματικές επιλογές αγοριών και κοριτσιών με στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων;

Σε ποιο φύλο αποδίδεται δύναμη και εξουσία; Παρουσιάζονται οι γυναίκες σε υποδεέστερους ρόλους; Γίνονται αναφορές στην οικογενειακή ζωή των ατόμων και πώς κατανέμονται οι ευθύνες στα μέλη της οικογένειας; Ποιος τύπος οικογένειας προβάλλεται κυρίως; Πώς σκιαγραφούνται οι γονικοί ρόλοι; Πώς κατανέμεται ο ελεύθερος χρόνος στα μέλη της οικογένειας; Σε ποιους τομείς της κοινωνικής ζωής δραστηριοποιούνται οι άνδρες και οι γυναίκες; Εμπειριέχονται εναλλακτικές ζωηρές, ακριβείς και ρεαλιστικές, χαρακτήρων των ανδρών και γυναικών και εναλλακτικοί τρόποι ζωής σε όλα τα επίπεδα; Αν ναι, με ποια συχνότητα και ποιες αξιολογικές κρίσεις και σχόλια διατυπώνονται;

B.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

**Ανάλυση
σχολικών εγχειριδίων**

1. Εισαγωγή

Για να διαπιστωθεί ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζονται τα δύο φύλα, οι ρόλοι και οι σχέσεις τους στα νέα σχολικά εγχειρίδια, εφαρμόστηκε η ανάλυση περιεχομένου, μέθοδος που χρησιμοποιείται κυρίως αλλά όχι μόνον στις κοινωνικές επιστήμες. Στην ανάλυση περιεχομένου ο ερευνητής ακολουθεί συγκεκριμένα βήματα.

- ορίζει το πρόβλημα και συγκεντρώνει τις πηγές που θα χρησιμοποιήσει στην έρευνα,
- ορίζει τις μονάδες ανάλυσης (π.χ. λέξεις, προτάσεις, παραγράφους), της περιοχής του περιεχομένου στην οποία εμφανίζονται τα στοιχεία που εξετάζει,
- δημιουργεί κατηγορίες για το υλικό που συγκεντρώνει.

Το θέμα της συγκεκριμένης μελέτης, έχει ήδη συζητηθεί, είναι: «τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα νέα σχολικά εγχειρίδια της Ε' και Στ' τάξης του Δ.Σ.». Ως πηγές χρησιμοποιήθηκαν 6 σχολικά βιβλία. Συγκεκριμένα 2 βιβλία μαθηματικών, 1 τεύχος για κάθε τάξη, 2 βιβλία φυσικών επιστημών, ένα για κάθε τάξη και 2 βιβλία γεωγραφίας, ένα για κάθε τάξη. Χρησιμοποιήθηκαν επίσης τα τετράδια εργασιών καθώς και τα βιβλία για το διδακτικό προσωπικό για τα μαθηματικά και τη φυσική. Ως μονάδες ανάλυσης χρησιμοποιήθηκαν το κείμενο (λέξεις, προτάσεις) και οι εικόνες (η κατάσταση που απεικονίζεται και το κείμενο του υπότιτλου). Δημιουργήθηκαν 8 κατηγορίες ανάλυσης για κάποιες από τις οποίες ορίστηκε και ένας αριθμός υποκατηγοριών. Συγκεκριμένα ορίστηκαν οι κατηγορίες: γλωσσικός σεξισμός, επαγγέλματα, δραστηριότητες, διάσημα πρόσωπα, πρωταγωνιστικοί ρόλοι, στερεοτυπικά χαρακτηριστικά-συμπεριφορές των φύλων, φωνή και στα δύο φύλα και η εικόνα της οικογένειας. Για δύο κατηγορίες, το γλωσσικό σεξισμό και τις δραστηριότητες ορίστηκαν και υποκατηγορίες.

Ασφαλώς η δημιουργία των συγκεκριμένων κατηγοριών για την εξέταση των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν κατά την έρευνα είναι μία επιλογή που έγινε από την ερευνητική ομάδα, δεν είναι ούτε η μοναδική ούτε καλύτερη από άλλες επιλογές που άλλοι ή άλλες ερευνητές και ερευνήτριες θα έκαναν.

2. Σχολικά εγχειρίδια: Πηγές που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα

Τα βιβλία του ΟΕΔΒ που αναλύονται αφορούν στα μαθήματα θετικής κατεύθυνσης των τριών τάξεων του Ενιαίου Λυκείου (γενικής παιδείας).

- 1α. Ανδρεαδάκης Σ., Κατσαργύρης Β., Παπασταυριδής Σ., Πολύζος Γ., Σβέρκος Α.(2003). **Άλγεβρα Α΄ Ενιαίου Λυκείου**, έκδοση ΙΒ΄. (ΜΑ)
- 1β. Ανδρεαδάκης Σ., Κατσαργύρης Β., Παπασταυριδής Σ., Πολύζος Γ., Σβέρκος Α.(2003). **Άλγεβρα Β΄ Ενιαίου Λυκείου**, έκδοση ΙΓ΄. (ΜΒ)
- 1γ. Αδαμόπουλος Λ., Δαμιανού Χ., Σβέρκος Α.(2003). **Μαθηματικά και στοιχεία Στατιστικής Γ΄ Ενιαίου Λυκείου**, έκδοση Ε΄. (ΜΓ)
- 1δ. Αργυρόπουλος Η., Βλάμος Π., Κατσούλης Γ., Μαρκάτης Σ., Σιδέρης Π. (2002). **Ευκλείδεια Γεωμετρία Α΄ και Β΄ Λυκείου**, έκδοση Β΄.(ΓΑΒ)
- 2α. Βλάχος Ι., Γραμματικιάκης Ι., Καραπαναγιώτης Β., Κόκκοτας Π., Περιστερόπουλος Π., Τιμοθέου Γ. (2004). **Φυσική γενικής παιδείας Α΄ τάξης Ενιαίου Λυκείου**, έκδοση ΣΤ΄. (ΦΑ)
- 2β. Αλεξιάκης Ν., Αμπατζής Σ., Γκουγκούσης Γ., Κουντούρης Β., Μοσχοβίτης Ν., Οβαδίας Σ., Πετρόχειλος Κ., Σαμπράκος Μ., Ψαλίδας Α. (2004). **Φυσική γενικής παιδείας Β΄ τάξης Ενιαίου Λυκείου**, έκδοση Ε΄. (ΦΒ)
- 2γ. Γεωργακάκος Π., Σκαλωμένος Α., Σφάρνας Ν., Χριστακόπουλος Ι. (2004). **Φυσική γενικής παιδείας Γ΄ τάξης Ενιαίου Λυκείου**, έκδοση Ε΄. (ΦΓ)
- 3α. Λιοδάκης Σ., Γάκης Δ., Θεοδωρόπουλος Δ., Θεοδωρόπουλος Π., Κάλλης Α.(2003). **Χημεία Α΄ Λυκείου**, έκδοση Δ΄. (ΧΑ)
- 3β. Λιοδάκης Σ., Γάκης Δ., Θεοδωρόπουλος Δ., Θεοδωρόπουλος Π., Κάλλης Α.(2004). **Χημεία Β΄ Λυκείου**, έκδοση Ε΄. (ΧΒ)
- 4α. Καψάλης Α., Μπουρμπουχάκης Ι.Ε., Περάκη Β., Σαλαμαστράκης Σ.(2003). **Βιολογία γενικής παιδείας Β΄ τάξης Ενιαίου Λυκείου**, έκδοση 2003. (ΒΒ)
- 4β. 2003 Βιολογία. Γ Λυκείου (ΒΓ)
- 5α. Βούτσινος Γ., Ηλιάδης Ν.(2003). **Τεχνολογία. Για τους μαθητές Α΄ Ενιαίου Λυκείου**, έκδοση ΣΤ΄. (ΤΑ)
- 5β. Ε. Γιακουμάκης, Κ. Γκύρτης, Β. Σ. Μπελεσιώτης, Π. Ξυνός, Ν. Στεργιοπούλου-Καλαντζή (2002) **Εφαρμογές Πληροφορικής - Υπολογιστών**. (ΠΑΒΓ)

3. Συντακτικές ομάδες

Οι συγγραφικές ομάδες (**Σ.Ο.**) αποτελούνται σχεδόν στο σύνολό τους από άνδρες. Στα 10 από τα 13 βιβλία είναι μόνον άνδρες ενώ οι γυναίκες συγγραφείς εμφανίζονται σε τρία από τα 13 βιβλία (ΒΑ, ΒΒ, ΠΑΒΓ). Στο σύνολο των συγγραφέων το 88% είναι άνδρες και το 12% γυναίκες.

Στις επιτροπές κρίσης (**Ε.Κ.**), όπου αυτές εμφανίζονται, τα ποσοστά παραμένουν ίδια (87% άνδρες, 13% γυναίκες).

Η γλωσσική - φιλολογική επιμέλεια (**Γ.Ε**) έγινε σε ποσοστό 73% (οκτώ άτομα) από γυναίκες και 27% (3 άτομα) από άνδρες.

Γενικά, σε ένα σύνολο 159 ανθρώπων που ενεπλάκησαν στην έκδοση των 13 βιβλίων οι 119 είναι άνδρες (ποσοστό 74,8%) και οι 40 είναι γυναίκες (ποσοστό 25,2%).

Από τα αποτελέσματα της ανάλυσης προκύπτει ότι:

— δεν υπάρχει ισότητα των δύο φύλων όσον αφορά τη συμμετοχή τους στη διαδικασία δημιουργίας σχολικών εγχειριδίων του ΟΕΔΒ

— το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών στις ομάδες συγγραφής (**Σ.Ο.**) και στις επιτροπές κρίσης (**Ε.Κ.**) δείχνει ότι οι άνδρες έχουν την πλειοψηφία όσον αφορά τις αποφάσεις σ' αυτούς τους τομείς και ασφαλώς είναι οι δικές τους ιδέες, απόψεις, πρότυπα και στερεότυπα για τα μαθηματικά, τη φυσική, τη Χημεία, τη Βιολογία, την Τεχνολογία και τον κόσμο που απεικονίζονται στα σχολικά εγχειρίδια

— ο αριθμός των γυναικών ξεπερνά τον αριθμό των ανδρών μόνον σε τομείς που αφορούν σε στερεοτυπικά γυναικείες επιστημονικές περιοχές (**Γ.Ε.**).

Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι αν η συμμετοχή των γυναικών ήταν ίση με τη συμμετοχή των ανδρών στις διάφορες επιτροπές θα είχαμε βιβλία ουδέτερα ως προς το φύλο. Ασφαλώς όμως θα είχαμε ισότητα ως προς τις επαγγελματικές ευκαιρίες και περισσότερες πιθανότητες να περάσει και η γυναικεία οπτική στη δημιουργία των σχολικών εγχειριδίων.

4. Κατηγορίες ανάλυσης¹

Στην έρευνα των σχολικών εγχειριδίων αναλύθηκαν κείμενα και εικόνες στο σύνολο των σελίδων και στα εξώφυλλά τους. Χρησιμοποιήθηκαν 8 κατηγορίες ανά-λυσης. Συγκεκριμένα:

1. Γλωσσικός Σεξισμός

Με τον όρο γλωσσικό σεξισμό υπονοείται η χρήση της γλώσσας με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνεται διάκριση σε βάρος του ενός ή του άλλου φύλου. Η κατηγορία γλωσσικός σεξισμός περιλαμβάνει 8 υπο-κατηγορίες²:

1. Κατά την ανάλυση των εγχειριδίων έγινε λεπτομερής καταγραφή όλων των περιπτώσεων που εντοπίστηκαν σε όλες τις κατηγορίες ανάλυσης. Εδώ παραθέτουμε ένα πολύ μικρό αριθμό παραδειγμάτων για κάθε κατηγορία και υποκατηγορία προκειμένου να γίνει φανερό το περιεχόμενο κάθε κατηγορίας και να διευκολυνθούν οι εκπαιδευτικοί στον εντοπισμό αντίστοιχων περιπτώσεων.
2. Στην ανάλυση των συγκεκριμένων εγχειριδίων εξετάζονται μόνον οι 2 (συγκεκριμένα οι 1 και 3) από τις 8 υποκατηγορίες γιατί για κάποιες από αυτές δεν υπήρχαν και για κάποιες άλλες υπήρχαν πολύ λίγα παραδείγματα ή γιατί τα παραδείγματα κάποιων υποκατηγοριών εντάχθηκαν σε επόμενες κατηγορίες.

1. Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη
2. Προσωποποίηση των επαγγελλμάτων
3. Χρήση των λέξεων άνθρωπος, παιδί
4. Πρόταξη του αρσενικού ονόματος στα ζεύγη ανδρικών-γυναικείων
5. Ονομαστικές αναφορές
6. Χρήση των υποκοριστικών
7. Χρήση των αντωνυμιών και επιθέτων
8. Σημασιολογικά στερεότυπα

2. Επαγγέλματα

Στην κατηγορία αυτή εξετάζονται οι επαγγελματικές αναφορές σε άντρες και γυναίκες, το είδος των επαγγελλμάτων, οι οικονομικές απολαβές από την εργασία, η αναφορά ή η αποσιώπηση του χώρου εργασίας, η ικανοποίηση ή η έλλειψη ευχαρίστησης από το επάγγελμα.

3. Δραστηριότητες

Στην κατηγορία αυτή εξετάζεται το είδος, το περιβάλλον και το περιεχόμενο των δραστηριοτήτων στις οποίες εμπλέκονται τα δύο φύλα. Δραστηριότητες μέσα και έξω από το σπίτι, δραστηριότητες που απαιτούν διανοητική ή σωματική ενέργεια, που αποφέρουν οικονομικά οφέλη ή έχουν σχέση με κοινωνικό έργο ή συμμετοχή στην πολιτική-πολιτισμική ζωή του τόπου. Η κατηγορία δραστηριότητες περιλαμβάνει 4 υποκατηγορίες. Συγκεκριμένα:

1. Οικιακές δραστηριότητες
2. Οικονομικές δραστηριότητες
3. Ψυχαγωγικές δραστηριότητες
4. Πολιτικοκοινωνικές δραστηριότητες

4. Διάσημα Πρόσωπα

Στην κατηγορία αυτή εξετάζονται οι αναφορές σε άνδρες και γυναίκες που έχουν γίνει διάσημα πρόσωπα για τη σοφία τους, το επιστημονικό και ερευνητικό τους έργο, τη συμβολή τους στην πρόοδο της ανθρωπότητας. Οι αναφορές εξετάζονται σε κείμενα και εικόνες σε όλες τις σελίδες και στα εξώφυλλα των εγχειριδίων.

5. Πρωταγωνιστικοί Ρόλοι

Στην κατηγορία αυτή εξετάζονται οι πρωταγωνιστικοί ρόλοι ανδρών και γυναικών. Κάποιο άτομο θεωρείται ότι έχει πρωταγωνιστικό ρόλο αν παίρνει αποφάσεις και δίνει λύσεις σε δύσκολα προβλήματα, αν γύρω από αυτό εκτυλίσσεται η πλοκή μιας ιστορίας ή διαδραματίζονται μερικά πολύ σημαντικά γεγονότα.

6. Στερεοτυπικά Χαρακτηριστικά-Συμπεριφορές των Φύλων

Με τον όρο στερεότυπα υπονοείται ένα σύνολο αντιλήψεων ή σκέψεων που

μοιράζονται κάποια άτομα για μια ομάδα ατόμων. Είναι ένα σύνολο γενικεύσεων με στόχο να απλουστευθεί η πραγματικότητα. Πρόκειται για αντιλήψεις που διαμορφώνονται από αλληλεπιδράσεις, από αφηγήσεις, από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, από την εκπαίδευση, σχετικά με μια ομάδα ατόμων. Με βάση αυτές τις αντιλήψεις, που γενικεύονται, μεταφέρονται, διαιωνίζονται και γίνονται τελικά άκαμπτες, κατηγοριοποιούνται τα μέλη μιας ομάδας και τους συμπεριφέρονται πάντα σύμφωνα με τις συγκεκριμένες προσδοκίες (προβλέψεις). Τα στερεότυπα μπορεί να αναφέρονται σε φυσικά, νοητικά ή συναισθηματικά χαρακτηριστικά των μελών μιας ομάδας ή σε συγκεκριμένες απόψεις για τη θέση τους στην κοινωνία.

Συμπεριφορά είναι η φανερή αντίδραση ενός ζωντανού οργανισμού σε ένα ερέθισμα. Προκαταλήψεις και στερεότυπα συντελούν στη διαμόρφωση στάσεων που εκδηλώνονται σε κατάλληλα πλαίσια συμφραζομένων ως συμπεριφορές.

Στην κατηγορία στερεότυπα χαρακτηριστικά και συμπεριφορές των φύλων εξετάζονται κοινωνικά διαμορφωμένες αντιλήψεις, απόψεις και προσδοκίες για τους ρόλους των φύλων στις οποίες τα δύο φύλα είναι αναμενόμενο να ανταποκριθούν.

7. Φωνή και στα δύο Φύλα

Στην κατηγορία αυτή εξετάζονται περιπτώσεις εμφάνισης των δύο φύλων απαλλαγμένες από στερεότυπες αντιλήψεις για το φύλο, τις ικανότητες και τους ρόλους του. Σε ρόλους, επαγγέλματα, δραστηριότητες που τα κοινωνικά στερεότυπα 'θέλουν' άνδρες/γυναίκες εμφανίζονται για παράδειγμα γυναίκες/άνδρες.

8. Η Εικόνα της Οικογένειας

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται οι ρόλοι των φύλων στην οικογένεια. Οι ρόλοι των παιδιών, του παππού, της γιαγιάς και κυρίως της μητέρας και του πατέρα. Πόσο συχνά, σε ποιες δραστηριότητες και σε τι περιβάλλον (π.χ. μέσα ή έξω από το σπίτι) εμφανίζονται.

Από τις 8 αυτές κατηγορίες και τις υποκατηγορίες των κατηγοριών 1 και 3 στην περίπτωση των συγκεκριμένων εγχειριδίων εξετάζονται μόνον οι εξής:

1. Γλωσσικός Σεξισμός

1. Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη
2. Χρήση των λέξεων άνθρωπος, παιδί

2. Επαγγέλματα

3. Δραστηριότητες

4. Διάσημα Πρόσωπα

5. Στερεοτυπικά Χαρακτηριστικά-Συμπεριφορές των Φύλων

6. Φωνή και στα δύο Φύλα

Δεν εξετάζονται δηλαδή οι κατηγορίες: Πρωταγωνιστικοί Ρόλοι και η Εικόνα της Οικογένειας καθώς και αρκετές υποκατηγορίες των κατηγοριών 1 και 3.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1. Γλωσσικός σεξισμός

1. Χρήση του αρσενικού γένους για να δηλώσει και τα δύο γένη

Το αρσενικό γένος χρησιμοποιείται συχνά σε γραπτά κείμενα με αυτονόητο τρόπο προκειμένου να δηλωθούν άτομα και των δύο φύλων (π.χ. οι μαθητές της Β' τάξης, οι καθηγητές του Λυκείου, ...). Ακόμη και όταν η αναφορά αφορά σε πληθυσμούς που οι άνδρες ή τα αγόρια είναι μειοψηφία χρησιμοποιείται το αρσενικό γένος (π.χ. οι φοιτητές του Τμήματος Νηπιαγωγών). Αυτό δεν φαίνεται να προκαλεί. Δεν παρατηρείται καμία περίπτωση να χρησιμοποιηθεί το θηλυκό γένος για να γίνει αναφορά σε άτομα και των δύο φύλων. Αν γινόταν κάτι τέτοιο αυτό θα θεωρείτο λάθος, προκλητικό ή/και προσβλητικό για το άλλο φύλο. Συχνά η αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους για να δηλωθεί αξίωμα ή επάγγελμα που θα μπορούσε εξίσου να ασκηθεί από άνδρα και γυναίκα υπονοεί ή/και διαμορφώνει την άποψη ότι αυτές οι θέσεις είναι μόνον για άνδρες. Από αυτόν τον «κανόνα» δεν ξεφεύγουν και τα σχολικά εγχειρίδια που εξετάσαμε.

Αναφορές

Άλγεβρα Α' Λυκείου

«...που διδάχθηκαν οι μαθητές στο Γυμνάσιο» (ΜΑ:5, Πρόλογος)

«Οποιοσδήποτε μαθητής, συνάδελφος καθηγητής ή οποιοσδήποτε που ενδιαφέρεται για την Παιδεία στον τόπο μας..» (ΜΑ:6, Πρόλογος)

«Κάποιος έγραψε στο διαγώνισμα» (ΜΑ:49)

«Εργαζόμενοι όπως στην προηγούμενη εφαρμογή..» (ΜΑ:112)

Άλγεβρα Β' Λυκείου

«Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας απευθύνεται στους μαθητές της Β' Λυκείου...» (ΜΒ:5, Πρόλογος)

«Όποιος μαθητής, συνάδελφος καθηγητής ή οποιοσδήποτε που ενδιαφέρεται για την Παιδεία στον τόπο μας» (ΜΒ:6, Πρόλογος)

Μαθηματικά και Στοιχεία Στατιστικής Γ' Λυκείου³

«Απευθύνεται σε όλους τους μαθητές ...» (ΜΓ:5, Πρόλογος)

«Τα οποιαδήποτε σχόλια, παρατηρήσεις ή κρίσεις για το βιβλίο από συναδέλφους, από μαθητές και από κάθε πολίτη» (ΜΓ:5, Πρόλογος)

---

3. Παράτιθενται μόνον μερικά από τα πολλά παραδείγματα που οι προσεκτικοί και οι προσεκτικές και ευαισθητοποιημένοι και ευαισθητοποιημένες στον εντοπισμό σεξιστικών στερεοτύπων αναγνώστες και αναγνώστριες μπορούν να επισημάνουν στα εγχειρίδια. Για τη συγκεκριμένη υποκατηγορία, για παράδειγμα, και στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο υπάρχουν τουλάχιστον 65 περιπτώσεις.

- «Η έρευνα έδειξε ότι αν σε έναν ασθενή ...», «Απευθύνεται σε όλους τους μαθητές ...» (ΜΓ:46)
- «...ο Διευθυντής ενός σχολείου εξετάζοντας ένα δείγμα 100 απουσιών των μαθητών από το σύνολο των απουσιών αναφέρει στο σύλλογο των καθηγητών ...» (ΜΓ: 56)
- «... το φύλο των μαθητών (sic) της Γ' τάξης ...» (ΜΓ:58)
- «... στην υγεία των καπνιστών κτλ.» (ΜΓ:58)
- «...το ενδιαφέρον των μαθητών για τη Στατιστική...» (ΜΓ:58)
- «Κάποιος θέλει. Τηλεφωνεί σε συγγενείς και φίλους ...» (ΜΓ:61)
- «Για να δούμε πως διασκεδάζουν οι νέοι της χώρας μας επιλέγουμε κάποιους μαθητές από διάφορα Λύκεια ...» (ΜΓ:61)
- «Η βαθμολογία 50 φοιτητών στις εξετάσεις ενός μαθήματος...» (ΜΓ:78)
- «... την επίδοση 50 υποψηφίων... γ). ..να πάρει όσους...δ)...να έχει κάποιος.. (ΜΓ: 80-81)
- «Οι χρόνοι που χρειάστηκαν 55 μαθητές να λύσουν ένα πρόβλημα...» (ΜΓ:83)
- «Έστω, για παράδειγμα, ένας καθηγητής ...» (ΜΓ:83)
- «...των 18 αγοριών της Γ' Λυκείου ...» (ΜΓ:106)
- «Από ένα σύλλογο καθηγητών με 7 άνδρες και 6 γυναίκες...» (ΜΓ:164)

Ευκλείδεια Γεωμετρία Α' και Β' Λυκείου

- «... να μυηθεί ο μαθητής στη συλλογιστική ...» (ΓΑΒ:Πρόλογος)
- «... όλοι ξέρουν τι είναι κύκλος και τι τετράγωνο ...» (ΓΑΒ:3)
- «Ένας μαθητής βλέπει ...μετράει...το ύψος του μαθητή ...» (ΓΑΒ:175)

Φυσική γενικής παιδείας. Α' Λυκείου⁴

- «Οι επιστήμονες που ασχολούνται ...» (ΦΑ:9)
- «... κινητοποιούν τους πολίτες όλου του κόσμου ...» (ΦΑ:14)
- «Ξεκίνησε από τους Σουμέριους, Βαβυλώνιους, Αιγυπτίους, Έλληνες .... Άραβες, τους Ευρωπαίους ...» (ΦΑ:21)
- «Πολλοί επιφανείς Φυσικοί ....(ΦΑ:32)
- «Δύο μαθητές Α και Β συζητούν για ένα θέμα Φυσικής». (ΦΑ:64)
- «Όλοι οι άνθρωποι έχουν την εμπειρία της δύναμης. Ο καθένας μας έχει σπρώξει ή σύρει αντικείμενα» (ΦΑ:75)
- «... αν κάποιος πηδήξει από αυτήν ...» (ΦΑ:112)
- «Πράγματι, ενώ όλοι μας γνωρίζουμε ...» (ΦΑ:242)
- «Καθισμένος, όρθιος...» (ΦΑ:277)

Φυσική γενικής παιδείας. Β' Λυκείου

- «...να αναδείξουμε ... στους μαθητές ενός σύγχρονου σχολείου» (ΦΒ: πρόλογος)

4. Εντοπίζονται περισσότερες από 50 περιπτώσεις στη συγκεκριμένη υποκατηγορία.

«Κάθε ένας μας έχει γίνει μάρτυρας ...» (ΦΒ: 56)
«έχει κατεύθυνση προς τον παρατηρητή» (ΦΒ: 153)
«...να προστατευτούν οι μαθητές και οι καθηγητές από πτώσεις αντικειμένων...»
(ΦΒ: 292)

Φυσική γενικής παιδείας. Γ΄ Λυκείου

«Σε όσους καθηγητές Φυσικής διδάξουν το βιβλίο και στους μαθητές ...» (ΦΓ: πρόλογος)
«Όσοι έχουμε βγάλει ακτινογραφία θώρακα ...» (ΦΓ: 56)
«... ο προς εξέταση ασθενής ...» (ΦΓ: 59)

Χημεία Α΄ Λυκείου

«...ο μαθητής από το δίδυμο δάσκαλος-βιβλίο πρέπει να μπορεί. ...» (ΧΑ: πρόλογος)
«...Όταν κανείς πρωτοπαίνει σε μια χώρα ...» (ΧΑ:3)
«...όταν κάποιος φάει πολύ ...» (ΧΑ:110)

Χημεία Β΄ Λυκείου

«...να βοηθήσουν τον αναγνώστη - μαθητή...» (ΧΒ: πρόλογος)
«...ο μαθητής από το δίδυμο δάσκαλος-βιβλίο πρέπει να μπορεί ...» (ΧΒ: πρόλογος)
«...την δημιουργική συνεργασία δασκάλου -μαθητή...» (ΧΒ: πρόλογος)

Βιολογία γενικής παιδείας Β΄ Λυκείου

«Αγαπητέ μαθητή θα έχεις διαπιστώσει ...» (ΒΒ:7, πρόλογος)
«...να βοηθήσουν τον εκπαιδευτικό να διαπιστώνει κάθε φορά, αν οι μαθητές του κατανόησαν...» (ΒΒ:7, πρόλογος)
«Σε μια τάξη ο καθηγητής της Βιολογίας ζήτησε από τους μαθητές. .. (ΒΒ: 92)
«Ενημερώστε για όλα αυτά τους υπόλοιπους συμμαθητές σας ...» (ΒΒ: 106)

Βιολογία γενικής παιδείας Γ΄ Λυκείου

«Πολλοί θεωρούν το σύνολο των μικροβίων απειλητικό. ...» (ΒΓ:29)
«Οι καπνιστές, εκτός από τους κινδύνους στους οποίους εκτίθενται...» (ΒΓ:63)
«Κάθε μαθητής να επιλέξει ένα άρθρο. ...» (ΒΓ:115)
«... τη βοήθεια του καθηγητή των Μαθηματικών...» (ΒΓ:115)
«Πολλοί από τους μελετητές. ...» (ΒΓ:142)
«... παρατηρείται στους Αφρικανούς. ...» (ΒΓ:151)
«...έδειξε ότι οι Κρητικοί...» (ΒΓ:157)

Τεχνολογία για μαθητές Α΄ Λυκείου

«Το βιβλίο αυτό έχει σκοπό να βοηθήσει τον μαθητή της Α΄Λυκείου...» (ΤΕ:11)
«...με την έγκριση του καθηγητή...» (ΤΑ:12)

Η αναφορά «μαθητής/ές», στις σελίδες 17 έως 23, συναντάται 19 φορές, στις σελίδες 27 έως 37, συναντάται 34 φορές, 30 φορές στις σελίδες από 61 έως 71 και 14 φορές στις σελίδες από 72 έως 85.

«...η τεχνολογική πρόοδος εκτοπίζει εργαζομένους...»(TA:22)

«...Ο ρόλος του καθηγητή...»(TA:30)

«...να επηρεαστεί από τον ερευνητή...»(TA:39)

Η αναφορά «ερευνητής/ές» συναντάται 17 φορές στις σελίδες 32 έως 37, 15 φορές στις σελίδες 42 έως 49 και 9 φορές στις σελίδες 54 έως 71

«...ότι οι εθελοντές θα αντιδράσουν.... , μη εθελοντές.....» (TA:53)

«...από τους Έλληνες οδηγούς...»(TA:57)

«...που δείχνει σήμερα ο καταναλωτής για την θρηπτική αξία...» (TA:156)

Η αναφορά «καταναλωτής/ές» γίνεται 7 φορές στις σελίδες 158 έως 163.

«Η εικόνα του εφευρέτη που συμπτωματικά ανακαλύπτει νέες διαστάσεις..» (TA:161)

«Οι οδηγοί μπορούν να εισέλθουν και να αποχωρήσουν. ...» (TA:267)

Εφαρμογές Πληροφορικής - Υπολογιστών Α΄, Β΄, Γ΄ Λυκείου⁵

«Νέοι, νέους . . .» (ΠΑΒΓ:5)

«Να ενημερωθούν οι μαθητές...» (ΠΑΒΓ:5)

«Το βιβλίο του καθηγητή...» (ΠΑΒΓ:5)

«Ο πελάτης έχει όφελος...» (ΠΑΒΓ:19)

«Ο υπάλληλος μετά το τελευταίο προϊόν...» (ΠΑΒΓ:20)

«...οποιαδήποτε πληροφορία θα ήταν χρήσιμη στους δημοσιογράφους...» (ΠΑΒΓ:23)

«...Άνδρας – προσομοίωση χειρουργικής επέμβασης, πολυμέσα» (ΠΑΒΓ:167)

«...ώστε να μη διατρέχει κίνδυνο ο εκπαιδευόμενος...» (ΠΑΒΓ:171)

«...την τιμωρία των παραβατών...» (ΠΑΒΓ:263)

«Ενδιαφερόμενοι- φοιτητές-σπουδαστές» (ΠΑΒΓ:290)

«...επικοινωνία ανθρώπου –υπολογιστή...» (ΠΑΒΓ:311)

«Επιτρέπει στο συνδρομητή» (ΠΑΒΓ:375)

Σχολιασμός

Η χρήση του «ισχυρού» αρσενικού γένους (μαθητής, καθηγητής, χρήστης, όλοι, καθένας κ.τ.ο.) για να δηλωθούν και τα δύο γένη, σε όλα ανεξαιρέτως τα βιβλία που εξετάσαμε, έχει την ισχύ γραμματικού κανόνα - στον οποίο μάλιστα δεν επιτρέπεται καμία εξαίρεση. Είναι ενδεικτικό ότι οι πρόλογοι των βιβλίων απευθύνονται «στους μαθητές» της τάξης. Στον πρόλογο μάλιστα των Μαθηματικών της Γ΄ Λυκείου οι

---

5. Οι λέξεις μαθητής/ες και χρήστης/ες συναντάται πολλές φορές στις σελίδες του συγκεκριμένου εγχειριδίου. Πάνω από 120 αναφορές αυτής της υποκατηγορίας συναντώνται συνολικά στο βιβλίο.

συγγραφείς απευθύνονται «...σε όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από την κατεύθυνση που ακολουθούν» (sic) (ΜΓ:5). Μοναδική εξαίρεση αποτελούν τα βιβλία της Φυσικής Α΄ Λυκείου και της Βιολογίας Γ΄ Λυκείου. Στο βιβλίο Βιολογίας διαβάζουμε το σωστό «Αγαπητέ μαθητή, αγαπητή μαθήτριά» ενώ σ' αυτό της Φυσικής διαβάζουμε: «Αγαπητή μαθήτριά, αγαπητή». Στις σελίδες, όμως, που ακολουθούν και στα δύο βιβλία «η μαθήτριά» θα επιστρέψει στη θέση που την έχουν τοποθετήσει τα κοινωνικά στερεότυπα εδώ και χρόνια: πίσω από το «μαθητή» μέσω του οποίου και εκφράζεται.

Οι πρόλογοι των βιβλίων, βέβαια, σπάνια διαβάζονται από τις μαθήτριες και τους μαθητές, η άποψη όμως της συγγραφικής ομάδας περί ισότητας, γραμματικά τουλάχιστον, μεταχείρισης των δύο φύλων στα σχολικά εγχειρίδια κάνει την εμφάνισή της από την πρώτη κιόλας σελίδα.

Η ύπαρξη, η συμμετοχή και η συμβολή των γυναικών σε καταστάσεις που αφορούν στο δημόσιο χώρο αποσιωπάται. Τα παιδιά «διαβάζουν» στα σχολικά τους εγχειρίδια ότι δεν χρειάζεται να γίνει αναφορά και στις γυναίκες αφού αυτές υπονοούνται όταν γίνεται αναφορά στους άνδρες. Οι γυναίκες μπορούν να απουσιάζουν αφού αναγνωρίζονται και εκφράζονται μέσα από την παρουσία και την προβολή των ανδρών.

Προτάσεις

Τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερο εμφανίζεται, στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο σε άρθρα και γραπτές ανακοινώσεις, η χρήση των διπλών καταλήξεων -μαθητές/ριες, καθηγητές/ριες- των διπλών άρθρων -ο/η, του/της, τους/τις- μέσα από μια συνειδητή επιλογή των αρθρογράφων - συγγραφέων να απευθυνθούν με έναν ισότιμο τρόπο σε άνδρες και γυναίκες αποδέκτες των μηνυμάτων τους. Η υιοθέτηση αυτού του γραπτού τρόπου αναφοράς και στα δύο φύλα από τις συγγραφικές ομάδες των σχολικών βιβλίων:

- θα επιτρέψει στις μαθήτριες να βρουν μέσα στα βιβλία τους τις λέξεις με τις οποίες θα μπορούν να ταυτιστούν θετικά με το φύλο τους
- θα άρει την άνιση μεταχείριση των δύο φύλων (τουλάχιστον στο γραπτό λόγο)
- θα προτείνει, θα «διδάξει», στους μαθητές αλλά και στις μαθήτριες έναν άλλο τρόπο με τον οποίο θα μπορούν να απευθύνονται στις συμμαθήτριες τους
- θα δημιουργήσει και για τους άνδρες και τις γυναίκες εκπαιδευτικούς ένα γλωσσικό πρότυπο το οποίο θα συνηθίσουν και ίσως θα ακολουθούν στον προφορικό και το γραπτό τους λόγο.

2. Χρήση των λέξεων άνθρωπος, παιδί

Συχνά χρησιμοποιούνται στα εγχειρίδια λέξεις όπως 'άνθρωποι', 'παιδιά' που εκφράζουν σύνολα ατόμων (άνθρωποι είναι άνδρες και γυναίκες, άτομα κάθε ηλικίας, χρώματος, φυσικής κατάστασης και παιδιά είναι νέα αγόρια και κορίτσια κάθε ηλικίας, χρώματος, φυσικής κατάστασης) και υπονοούνται ή απεικονίζονται μόνον

άτομα του ανδρικού φύλου. Έτσι ο άνθρωπος ταυτίζεται με τον άνδρα και το παιδί με το αγόρι και διαμορφώνεται η αντίληψη ότι η γυναίκα ή το κορίτσι είναι λιγότερο σημαντικά ή αξιόλογα.

Αναφορές

Φυσική γενικής παιδείας. Α΄ Λυκείου

«Όλοι οι άνθρωποι έχουν την εμπειρία της δύναμης. Ο καθένας μας έχει σπρώξει ή σύρει αντικείμενα...» (ΦΑ:75)

«Στην εικόνα 1.2.4 φαίνεται ένα κιβώτιο που προσπαθούν να το κινήσουν δυο άνθρωποι...» (ΦΑ:77)

«... ένας γίγαντας και ένα παιδί ...» (ΦΑ:155)

Εικόνα 1.2.4 (ΦΑ:77)

«Αν φανταστούμε τον ίδιο άνθρωπο ...» (φωτο με ανδρική μορφή) (ΦΑ:168)

Φυσική γενικής παιδείας. Β΄ Λυκείου

«... ένα παιδί που κάνει κούνια...» (στη φωτο αγοράκι) (ΦΒ:218)

Φυσική γενικής παιδείας. Γ΄ Λυκείου

«... φαίνεται ότι δεν ικανοποίησε ποτέ τον άνθρωπο ...Πίστευε αυτό που ο καθένας από μας σήμερα γνωρίζει.» (ΦΓ:114)

Χημεία Β΄ Λυκείου

«Ο άνθρωπος χρησιμοποίησε... Ο άνθρωπος για αιώνες ήταν ευχαριστημένος ... οι χημικοί άρχισαν...» (ΧΒ:119)

Βιολογία γενικής παιδείας Β΄ Λυκείου

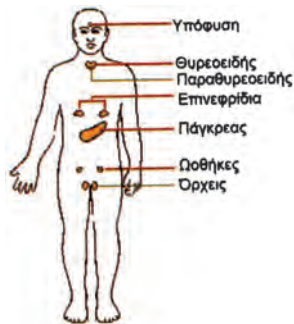
«... η ανάγκη όλων των πολιτών... να κατανοούν... η επιστήμη επηρεάζει τη ζωή τους» (ΒΒ:9)

«Είναι πλέον ανάγκη για κάθε πολίτη μιας δημοκρατικής χώρας (ΒΒ:10)

«Ανθρώπινος οργανισμός - Φώτο με άνδρα (ΒΒ:18)

Σκίτσο με πρωτόγονο άνδρα (ΒΒ:34)

«Η γνωριμία του ανθρώπου με φαινόμενα που έχουν σχέση με διαδικασίες ζύμωσης

είναι πολύ παλιά...Μια ανακάλυψη ...έγινε Οι ψευδορμόνες (XB:91)
...από τους Γερμανούς Χ. Μπούχνερ και Ε. Μπούχνερ.» (BB:111) (φώτο με άνδρα)

«Πολιτικοί, δικηγόροι, διανοούμενοι, επιχειρηματίες αλλά και απλοί άνθρωποι μετέχουν σε μια παγκόσμια συζήτηση ...» (BB: 121)

Βιολογία γενικής παιδείας Γ΄ Λυκείου

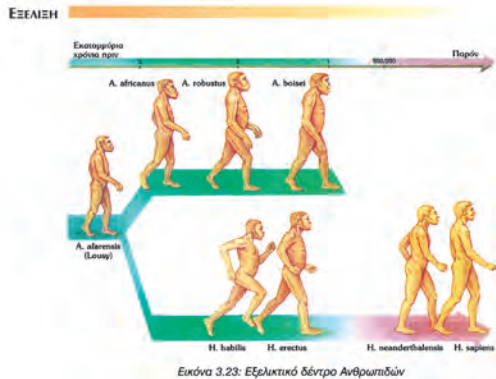
«Ο άνθρωπος, αν και ζει σε περιβάλλον που...» (ΒΓ:9)

«Τα κρούσματα στον άνθρωπο είναι λίγα και παρατηρούνται κυρίως σε κτηνοτρόφους» (ΒΓ:16)

«... το θάνατο κάποιων ανθρώπων... στην πλειονότητα των Αμερικανών...» (ΒΓ:16).

«... οι άνθρωποι τείνουν να αποκτούν λιγότερα παιδιά, έστω κι αν τα επιδόματα για τους πολύτεκνους...» (ΒΓ:93)

«Εξελικτικό δένδρο Ανθρωπιδών - Σκίτσο (ΒΓ:148)

Τεχνολογία Α΄ Λυκείου⁶

«...η ικανότητα διαχείρισης, η ικανότητα να αντιλαμβάνεται ο μέσος πολίτης και να επιλύει τεχνολογικά προβλήματα...» (ΤΑ: 11)

«Έτσι είναι ένα σπουδαίο εργαλείο στα χέρια των πολιτών στις σύγχρονες κοινωνίες» (ΤΑ:23)

«Χρειάστηκαν 2000 χρόνια περίπου για να φτάσει ο ανθρώπινος πληθυσμός το πρώτο δισεκατομμύριο...» (ΤΑ:119)

«Ο άνθρωπος πιεζόμενος από τις ολοένα αυξανόμενες ανάγκες του...» (ΤΑ:119)

«Ο άνθρωπος λοιπόν είναι υποχρεωμένος να επιδιώκει τη μεγαλύτερη δυνατή αύξηση της παραγωγής...» (ΤΑ:119)

6. Γύρω στις 36 αναφορές αυτής της κατηγορίας συναντώνται στις σελίδες του εγχειριδίου.

«Μία από τις βασικές διαφορές μεταξύ ενός πρωτόγονου και ενός πολιτισμένου ανθρώπου...», (ΤΑ:165)

Εφαρμογές Πληροφορικής - Υπολογιστών Α΄, Β΄, Γ΄ Λυκείου

«... ο άνθρωπος κατά την διάρκεια του εικοστού αι...» (ΠΑΒΓ:17)

«Ο πολίτης έχει χρέος...» (ΠΑΒΓ:266)

«...η επικοινωνία ανθρώπου - υπολογιστή...» (ΠΑΒΓ:310)

Σχολιασμός

Η λέξη «άνθρωπος» χρησιμοποιείται τις περισσότερες φορές για να εκφράσει το ανδρικό φύλο παρά το ανθρώπινο είδος. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται με τον καλύτερο τρόπο στα σχολικά εγχειρίδια που εξετάσαμε. Στη Φυσική της Α΄ Λυκείου διαβάζουμε: «Όλοι οι άνθρωποι έχουν την εμπειρία της δύναμης. Ο καθένας μας έχει σπρώξει ή σύρει αντικείμενα...» (ΦΑ:75). Και για του λόγου το αληθές επιστρατεύεται μια φωτογραφία για να δείξει πως άνθρωπος=άνδρας. (ΦΑ:77, ΦΑ:153, ΦΑ:173, ΦΓ:59, ΦΓ:114, ΤΑ:205, ΒΒ:18, ΒΒ:34 κ.α.). Σε γραπτό και προφορικό λόγο παρατηρείται επίσης η ταύτιση του «παιδιού» με το «αγόρι» ενώ η αναφορά σε εκπροσώπους θηλυκού γένους γίνεται με την ειδική αναφορά σε «κορίτσι». Αυτό επιβεβαιώνεται και στα σχολικά εγχειρίδια. Στη Φυσική γενικής παιδείας. Β΄ Λυκείου για παράδειγμα διαβάζουμε: «... ένα παιδί που κάνει κούνια...» και στη φωτογραφία που συνοδεύει το κείμενο βλέπουμε ένα αγόρι (ΦΒ:218).

Προτάσεις

Τα σχολικά εγχειρίδια μπορούν να χρησιμοποιούν τις λέξεις «άνθρωπος/οι» και «παιδί/ιά», έτσι ώστε να μη δημιουργείται ασάφεια ή συγκεκριμένη εικόνα για το φύλο στο οποίο αναφέρεται και να αποφεύγεται η αμφισημία άνθρωπος=ανθρώπινο είδος και άνθρωπος=ενήλικος άνδρας. Όταν είναι ανάγκη να δηλωθεί «το ανθρώπινο είδος» μπορεί να χρησιμοποιηθεί αυτή ακριβώς η έκφραση αντί της λέξης «άνθρωπος», όταν είναι ανάγκη να δηλωθεί το ανδρικό φύλο τότε να χρησιμοποιείται η λέξη «άνδρας/ες» αντί της λέξης «άνθρωπος» και όταν είναι ανάγκη να δηλωθεί ένα σύνολο ατόμων, ανδρών και γυναικών, τότε να χρησιμοποιούνται οι λέξεις «άνδρες και γυναίκες» ή αν χρησιμοποιείται η λέξη «άνθρωποι», στην εικόνα που συνοδεύει το κείμενο να υπάρχουν άτομα και των δύο φύλων. Για παράδειγμα, αντί της πρότασης «Όλοι οι άνθρωποι έχουν την εμπειρία της δύναμης. Ο καθένας μας έχει σπρώξει ή σύρει αντικείμενα...» (ΦΑ:75). Θα μπορούσε να υπάρξει η πρόταση: «Όλοι οι άνθρωποι έχουν την εμπειρία της δύναμης. Ο καθένας και η καθεμία μας έχει σπρώξει ή σύρει αντικείμενα...». Θα πρέπει, επίσης, η απεικόνιση του «ανθρώπου» να γίνεται με ισότιμο τρόπο (ίσος αριθμός φωτογραφιών-σκίτσων αδρών, γυναικών). Το ίδιο ισχύει και για τη λέξη «παιδί/ιά».

Παρεμβάσεις

Τι μπορούν να κάνουν οι εκπαιδευτικοί που διαπιστώνουν στα σχολικά εγχειρίδια αυτού του είδους στερεότυπα; Μπορούν: α) Να εξηγήσουν στα παιδιά ότι όταν

χρησιμοποιούμε ή διαβάζουμε τη λέξη «άνθρωπος» θα πρέπει να φέρνουμε στο νου μας το ανθρώπινο είδος, δηλαδή κάθε άνθρωπο, ανεξάρτητα από φύλο, χρώμα, καταγωγή, και ηλικία. Το ανθρώπινο είδος δεν εκπροσωπείται κατ' ανάγκην από λευκό άνδρα. Το ίδιο θα μπορούσε να είναι και μια λευκή ή έγχρωμη γυναίκα ή ένας έγχρωμος άνδρας, β) Να ζητήσουν από τα παιδιά να αντικαταστήσουν μερικές εικόνες, σκίτσα και φωτογραφίες με άλλες έτσι ώστε πραγματικά με τη λέξη «άνθρωπος» να εκφράζεται το ανθρώπινο είδος, γ) στον προφορικό τους λόγο να χρησιμοποιούν τις λέξεις άνδρες και γυναίκες ή αντίστοιχους γραμματικούς τύπους ή την έκφραση «ανθρώπινο είδος» αν θέλουν να αναφερθούν στο ανθρώπινο είδος.

2. Επαγγέλματα

Ο αριθμός των επαγγελματικών ενασχολήσεων στις οποίες εμφανίζονται άνδρες είναι πολύ μεγαλύτερος από τον αριθμό των επαγγελματικών ενασχολήσεων στις οποίες εμφανίζονται γυναίκες.

Αναφορές⁷

Άλγεβρα Α΄ Λυκείου

«...πρέπει να προσθέσει ένας φαρμακοποιός...» (ΜΑ:28)

«...ο πιλότος παρατήρησε ότι ...» (ΜΑ:28)

«Ένας κτηνοτρόφος έχει 240m σύρμα ...» (ΜΑ:153)

«Οι μετρήσεις που έκανε ένας μηχανικός για αν βρει ...» (ΜΑ:162)

«Ένας διαιτολόγος σκέπτεται ...» (ΜΑ:184)

Άλγεβρα Β΄ Λυκείου

«Ένας αγρότης για να κάνει μια γεώτρηση ...» (ΜΒ:100)

«Ένας υπάλληλος δανείζεται ...» (ΜΒ:111)

«Ένας πωλητής αυτοκινήτων ...» (ΜΒ:133)

«Οι χημικοί χρησιμοποιούν ...» (ΜΒ:139)

Μαθηματικά και Στοιχεία Στατιστικής Γ΄ Λυκείου

«Ο διευθυντής μιας βιομηχανίας ...» (ΜΓ:57)

«Σήμερα κάθε γιατρός .... που θα τον βοηθήσουν. ...» (ΜΓ:57)

«Ένας υποψήφιος βουλευτής ...» (ΜΓ:59)

«... ένας κατασκευαστής εκρηκτικών μηχανισμών ...» (ΜΓ:59)

«...στη διάθεση των επιστημόνων - ερευνητών ...» (ΜΓ:62)

«...λόγω ασθενείας 50 εργατών...» (ΜΓ:79)

---

7. Στα σχολικά εγχειρίδια που εξετάζονται υπάρχουν πολύ περισσότερα παραδείγματα αυτής της κατηγορίας από όσα αναφέρονται εδώ.

- «Έστω, για παράδειγμα, ένας καθηγητής ...» (ΜΓ:83)
«Ένας επενδυτής επένδυσε ...» (ΜΓ:100)
«... έγιναν από τους πωλητές μιας εταιρείας. ...» (ΜΓ:103)

Ευκλείδεια Γεωμετρία Α' και Β' Λυκείου

- «...να τοποθετήσει έναν τροχονόμο...Πόσοι τροχονόμοι...» (ΓΑΒ:14)
«Πως ο μηχανικός θα χαράξει ...» (ΓΑΒ:117)
«Ο καπετάνιος ενός ιστιοπλοϊκού πλοίου είδε ...» (ΓΑΒ:130)

Φυσική γενικής παιδείας. Α' Λυκείου

- «Ο επιστήμονας έχοντας εντοπίσει...» (ΦΑ:11)
«Πόσο γρήγορα κινείται η μπάλα που κλώτσησε ένας ποδοσφαιριστής...» (ΦΑ:34)
«Ο αστροναύτης μέσα στο δορυφόρο ...» (ΦΑ:174)
«Ένας ψαράς έχει πιασμένο ...» (ΦΑ:213)

Φυσική γενικής παιδείας. Β' Λυκείου

- «... οι μεγάλοι πειραματικοί φυσικοί του προηγούμενου αιώνα...» (ΦΒ:62)
«Ζητάμε μόνο από αδειούχο εγκαταστάτη ηλεκτρολόγο...» (ΦΒ:138)
Φυσική γενικής παιδείας. Γ' Λυκείου
«Οι αστρονόμοι ισχυρίζονται ...» (ΦΓ:37)
«Σε πολλές περιπτώσεις ένας γιατρός ...» (ΦΓ:56)
«Μέχρι το 1932 οι φυσικοί πίστευαν ...» (ΦΓ:79)
«Οι ερευνητές ωθήθηκαν ...» (ΦΓ:110)
«Μελλοντικά οι αεροναυπηγοί ...» (ΦΓ:113)
«.. να μετακινηθεί ο φωτογράφος ...» (ΦΓ:116)

Χημεία Α' Λυκείου

- «... ένας χημικός κάνει τις ακόλουθες παρατηρήσεις ...» (ΧΑ:35)
«Εκεί ο σπηλαιολόγος μπορεί να παρατηρεί αλλαγές ...» (ΧΑ:82)
«... ο γιατρός συνέστησε ...» (ΧΑ:122)
«Σε ασθενή που βρέθηκε να πάσχει ... ο γιατρός συνέστησε ... ενώ του απαγόρευσε ...» (ΧΑ:122)
«... ο χημικός επινόησε το μοί ... όπως ακριβώς ο έμπορος επινόησε την ντουζίνα ...» (ΧΑ:130)

Χημεία Β' Λυκείου

- «... οι καρδιολόγοι όλου του κόσμου συνιστούν ...» (ΧΒ:110)
«Πολλοί υγιεινολόγοι συνιστούν ...» (ΧΒ:133)

Βιολογία γενικής παιδείας Β' Λυκείου

- «Ένας ερευνητής...» (ΒΒ:13)

- «Η υπάλληλος του κυλικείου του σχολείου σας, σας προτείνει ένα επιδόρπιο» (BB: 40)
- «Οι φυσιολόγοι διακρίνουν ...»(BB:50)
- «Στην περίοδο όμως αυτή, που οι επιστήμονες που ασχολούνται με τη Φυσική και οι ειδικοί τεχνικοί προσπαθούσαν. ..., οι βιολόγοι ερευνητές διαπίστωναν. ...» (BB: 77)
- «Πως λοιπόν τα καταφέρνει ο ζαχαροπλάστης;. ... Αυτό το ένζυμο είναι ο "βοηθός" του ζαχαροπλάστη.» (BB:87)
- «... των γενετιστών και των μοριακών βιολόγων» (BB:123)

Βιολογία γενικής παιδείας Γ΄ Λυκείου

- «Ένας ερευνητής μπέρδευσε τα τρία δείγματα. ...» (ΒΓ:30)
- «Αυτή η διαφορά ερμηνεύεται από οικονομολόγους και κοινωνιολόγους. ...» (ΒΓ:93)
- «... φτάνει οι χημικοί και οι φαρμακολόγοι. ...» (ΒΓ:100)
- «Χαρακτηριστικές ήταν και οι απαντήσεις των αγροτών. ...» (ΒΓ:111)
- «...το δήμαρχο της περιοχής, τον εκπρόσωπο της εταιρείας,...» (ΒΓ:116)

Τεχνολογία Α΄ Λυκείου

- «αποδεκτά από τον καθηγητή..»(ΤΑ:29)
- «ερευνητής» (ΤΑ:σελ.32 έως 37)
- Εικόνα 3.14. Σελ. 112: Το χρηματιστήριο στο Χογκ Κογκ: Άνδρες κυρίως χρηματιστές.
Εικόνα 4.3.Σελ.127: Καλλιέργεια τουλίπας: Παραγωγός, μαζεύει τουλίπες.
- «...εξειδικευμένες εταιρίες συμβούλων, γλωσσολόγων και φυσικά οι καταναλωτές.» (ΤΑ:157)
- «Ακόμη η διοίκηση της επιχείρησης, εφευρέτες, ερευνητικά ιδρύματα, σύμβουλοι επιχειρήσεων, κλαδικός τύπος κλπ είναι πηγές που μπορούν να προτείνουν νέες ιδέες για προϊόντα σε μια επιχείρηση.» (ΤΑ:162)
- «Τα συστήματα παραγωγής, ... συμπεριλαμβάνονται οι διευθυντές (Managers), οι μηχανικοί, οι τεχνίτες και οι εργαζόμενοι στην παραγωγική διαδικασία.» (ΤΑ:197)
- «...Οι ερευνητές μηχανικοί χρησιμοποιούν την πληροφόρηση...» (ΤΑ: 213)
- «..για την μεταφορά αστροναυτών...» (ΤΑ:213)
- «Οι σχεδιαστές προϊόντων στη βιομηχανία...» ΤΑ:216, «Οι χημικοί μηχανικοί...» (ΤΑ:217)
- «Οι βιομηχανικοί μηχανικοί είναι ένας

- κλάδος μηχανικών που ασχολείται με τη σχεδίαση, τη λειτουργία και τη διοίκηση παραγωγικών – βιομηχανικών συστημάτων...» (ΤΑ:218)
- «Οι μεταλλειολόγοι μηχανικοί ασχολούνται με τον εντοπισμό, την εξόρυξη και τη επεξεργασία μετάλλων...» (ΤΑ:218)
- «Οι μηχανικοί πετρελαίου ασχολούνται με τον προσδιορισμό και την επεξεργασία πετρελαίου...» (ΤΑ:218)
- «Οι γεωπόνοι στη βιομηχανία τροφίμων ασχολούνται με την αλυσίδα της επεξεργασίας ενός τροφίμου...» (ΤΑ:218)
- «Για παράδειγμα, οι παραγωγοί φαρμάκων, παιχνιδιών, τροφίμων, συσκευασιών...» (ΤΑ:226)
- «Ο Manager παραγωγής εξετάζει τα στοιχεία που δείχνουν...» (ΤΑ:229)
- Εικ.5.16. Σχεδιαστής κατά τη διάρκεια της εργασίας του (ΤΑ:220)
- «Έρευνα του ΤΕΕ αναφέρει ότι ενώ οι Αρχιτέκτονες και οι Πολιτικοί Μηχανικοί αποτελούν. ...» (ΤΑ:242)
- «Μεταξύ του ιδιοκτήτη του έργου και ενός εργολάβου/κατασκευαστή υπογράφεται...» (ΤΑ:258), «Ο επιβλέπων μηχανικός έχει υποχρέωση. ...» (ΤΑ:258)
- «Ο εργολάβος θα πρέπει να ασκήσει. ...» (ΤΑ:258)
- «Οι μηχανικοί που μελετούν και πραγματοποιούν τις κατασκευές...» (ΤΑ:276)

Εφαρμογές Πληροφορικής - Υπολογιστών Α', Β', Γ' Λυκείου⁸

- «Ο υπάλληλος μετά το τελευταίο προϊόν...» (ΠΑΒΓ:20)
- «... να αποδειχτεί χρήσιμη στους δημοσιογράφους...» (ΠΑΒΓ:23)
- «...οι υπεύθυνοι τύπου...» (ΠΑΒΓ:23)
- «...ο ειδικευόμενος γιατρός..., έμπειροι γιατροί,. .έτσι ο γιατρός...» (ΠΑΒΓ:24)
- «...βοηθούν τους υπεύθυνους κέντρου ελέγχου...» (ΠΑΒΓ:25)
- «...γίνεται πολύτιμο εργαλείο στα χέρια του γραμματέα, του λογιστή, του συγγραφέα, του σχεδιαστή, του μηχανικού, του επιστήμονα, του εμπόρου, του καλλιτέχνη, ...» (ΠΑΒΓ:151)
- «Συμμετείχαν πολλοί χρήστες, μηχανικοί και εταιρείες λογισμικού...» (ΠΑΒΓ:175)
- «Κατασκευαστές λογισμικού, καταστημάτωνάρχες» (ΠΑΒΓ:185)
- «...αρχιτέκτονες, συγγραφείς, λογιστές, επαγγελματίες της πληροφορικής...»
- «Οι επιστήμονες (3 φορές)» (ΠΑΒΓ:280)
- «Ο σχεδιαστής,. . σχεδιαστές και μηχανικούς...» (ΠΑΒΓ:287)
- «Οι Επιστήμονες της κοινωνιολογίας» (ΠΑΒΓ:296), «Οι επιστήμονες της ανθρωπολογίας» (ΠΑΒΓ:296), «Ένας μαθηματικός» (ΠΑΒΓ:296)

---

8. Είναι παντελής η έλλειψη του θηλυκού γένους από τις 55 συνολικά αναφορές σε επαγγελματικές δραστηριότητες που καταγράφονται στο βιβλίο. Μόνο στην εικόνα της σελ.23 υπάρχει μια γυναίκα που χειρίζεται έναν αξονικό τομογράφο.

«Ο Διαχειριστής έργου» (ΠΑΒΓ:336), «Ο Γενικός διευθύνων» (ΠΑΒΓ:336)
«Ο Ηχολήπτης» (ΠΑΒΓ: 336), «Ο Φωτογράφος» (ΠΑΒΓ: 336), «Ο γραφίστας» (ΠΑΒΓ:
336)

Σχολιασμός

Στα 12 από τα 13 βιβλία υπάρχουν μόνον άνδρες εργαζόμενοι (στο κείμενο). Στα λίγα παραδείγματα, κυρίως στις ασκήσεις των μαθηματικών, στα οποία η συγγραφική ομάδα αναφέρεται σε επαγγέλματα, αναφέρεται μόνο σε επαγγέλματα ανδρών: ένας φαρμακοποιός, ένας πιλότος, ένας κτηνοτρόφος, ένας διαιτολόγος, αγρότης, εφευρέτης, υπάλληλος, πωλητής, χημικός, μηχανικός, καπετάνιος, τροχονόμος, αγρότης, αστροναύτης, ερευνητής, γιατρός. Γυναίκες εργαζόμενες εμφανίζονται μόνο στα Μαθηματικά της Γ' Λυκείου. Έχουμε όμως 23 αναφορές σε άνδρες εργαζόμενους και μόνον 3 σε γυναίκες.

Αναφορά σε γυναίκες εργαζόμενες γίνεται, με τη χρήση φωτογραφιών, στα βιβλία της Τεχνολογίας Α' Λυκείου (ΤΑ) (5 σε σύνολο 20 φωτογραφιών) και της Πληροφορικής (ΠΑΒΓ:4 φωτογραφίες).

Μολονότι εδώ και καιρό επαγγέλματα όπως μηχανικός, δικηγόρος, επιστήμονας, βουλευτής, βιολόγος, φυσικός, γιατρός, μαθηματικός, ... έπαψαν να αποτελούν ανδρικό προνόμιο, τα σχολικά εγχειρίδια «αντιστέκονται» ακόμη και στην απλή αναφορά γυναικών που ασκούν αυτά τα επαγγέλματα. Ακόμη και όταν οι αναφορές αφορούν εκπαιδευτικούς, ένα χώρο στον οποίο οι γυναίκες είναι ισάριθμες με τους άνδρες, ακόμη και τότε για τα εγχειρίδια οι καθηγητές Φυσικής είναι αυτοί που θα διδάξουν το βιβλίο (ΦΓ) ή με τη βοήθεια του καθηγητή (ΒΓ) ο μαθητής και η μαθήτρια θα επεξεργαστή τα στοιχεία, ποτέ με την καθηγήτρια.

Προτάσεις

Είναι αυτονόητο ότι στα σχολικά εγχειρίδια θα έπρεπε η αναφορά στις εργαζόμενες γυναίκες να είναι σε ισότιμη, τουλάχιστον, βάση με τους άνδρες εργαζόμενους και σε όλο το φάσμα των επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Από τις παραπάνω επίσης καταγραφές, αναδεικνύεται ο σημαντικός ρόλος των εκπαιδευτικών που διαθέτοντας τις γνώσεις και γνωρίζοντας τις κατάλληλες τεχνικές είναι σε θέση να αναλύουν και να συζητούν κριτικά τα κείμενα και τις εικόνες των εγχειριδίων και να δημιουργούν νέα παραδείγματα που αντιστοιχούν στις νέες κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες του τόπου.

3. Δραστηριότητες

Άνδρες και γυναίκες, αγόρια και κορίτσια εμφανίζονται σε διάφορες δραστηριότητες κυρίως έξω από το σπίτι, σε δραστηριότητες που έχουν ψυχαγωγικό, οικονομικό ή κοινωνικό περιεχόμενο. Και στη συγκεκριμένη κατηγορία παρατηρείται σαφής διαχω-

ρισμός των δραστηριοτήτων στις οποίες εμπλέκονται άνδρες/αγόρια και σ' αυτές που παίρνουν μέρος γυναίκες/κορίτσια. Όλες οι υποκατηγορίες εξετάζονται μαζί.

Αναφορές

Άλγεβρα Α΄ Λυκείου

3 σκίτσα με αγόρι-ποδηλάτη (ΜΑ:26)

«Ένας συλλέκτης γραμματοσήμων ...»(ΜΑ:53)

«Οι περισσότεροι συλλέκτες ταξινομούν τις συλλογές τους ...» (ΜΑ:57)

Το διάστημα S km που διανύθηκε από ποδηλάτη ... (ΜΑ:63)

Άλγεβρα Β΄ Λυκείου

Σκίτσο με κορίτσι που κάνει κούνια (ΜΒ:10)

α) «Ο πρώτος πελάτης θέλει... β) Ο δεύτερος πελάτης θέλει... γ) Ο τρίτος πελάτης ζήτησε ...»(ΜΒ:81)

«Ο δανειζόμενος δανειζεται από ένα πιστωτικό ίδρυμα ...»(ΜΒ:111)

«Δανείζει κάποιος 5000 € ...»(ΜΒ:112)

«Κάνει κάποιος ασφάλεια ζωής ...»(ΜΒ:112)

«Θέλει κάποιος να αγοράσει αυτοκίνητο ...»(ΜΒ:112)

Μαθηματικά και Στοιχεία Στατιστικής Γ΄ Λυκείου

«Για να δούμε πως διασκεδάζουμε οι νέοι της χώρας μας επιλέγουμε κάποιους μαθητές από διάφορα Λύκεια ...» (ΜΓ:61)

«Ένας μαθητής έκανε το διπλανό σχήμα» (ΜΓ:81)

«Ένας μαθητής αγόρασε 10 βιβλία ...» (ΜΓ:103)

Σε έναν αγώνα η πιθανότητα να κερδίσει ο Λευτέρης είναι. ... ο Παύλος ... ο Νίκος (ΜΓ:155)

Ευκλείδεια Γεωμετρία Α΄ και Β΄ Λυκείου

«...Πως ο μηχανικός θα χαράξει ...» (ΓΑΒ:117)

«Ένας μαθητής βλέπει ...μετράει...το ύψος του μαθητή ...» (ΓΑΒ:175)

«Ο ιδιοκτήτης ενός οικοπέδου... θέλει. . αναγκάζεται να αγοράσει από τους γείτονες...» (ΓΑΒ:218)

Φυσική γενικής παιδείας Α΄ Λυκείου

«Αντίθετα για έναν παρατηρητή που βρίσκεται στο ένα από τα δύο αυτοκίνητα» (ΦΑ:35)

«Ένας σκιέρ κινείται ...» (ΦΑ:63), «Ένας ποδηλάτης λέει σε ένα φίλο του» (ΦΑ:63)

«... για δύο δρομείς που κινούνται ...» (ΦΑ:67), «Ένας μοτοσικλετιστής ξεκινά ...» (ΦΑ:69)

«Δύο μαθητές πειραματίζονται. . Ο ένας κρατάει ...πιάνει ...ο δεύτερος προσπαθεί...» (ΦΑ:91)

«Δύο παγοδρόμοι Α και Β» (ΦΑ:214), «... ο αθλητής της άρσης βαρών κρατώντας με τα χέρια του» (ΦΑ:243)

Φυσική γενικής παιδείας Β΄ Λυκείου

«Κάποιος μπορεί να φωτογραφίσει...» (ΦΒ:264) 264

«Ένα κορίτσι στέκεται σε ορισμένη απόσταση.. και κτυπά τις παλάμες της» (ΦΒ: 289)

Φυσική γενικής παιδείας Γ΄ Λυκείου

«... που δέχεται ο οδηγός ...» (ΦΓ:29)

Χημεία Α΄ Λυκείου

«ο χημικός επινόησε το μοί ... όπως ακριβώς ο έμπορος επινόησε την ντουζίνα ...» (ΧΑ:130)

Χημεία Β΄ Λυκείου

«Εάν ως οργανικοί χημικοί είχατε να διαλέξετε ... Τελικά, ιδρωμένοι και κουρασμένοι μετά από μια εξαντλητική μέρα ...» (ΧΒ:80)

Βιολογία γενικής παιδείας Γ΄ Λυκείου

«Ο καλλιεργητής ενός αγροκτήματος ασχολείται με την καλλιέργεια. ...» (ΒΓ:82)

«Ένας νεαρός συνηθίζει κάθε απόγευμα να τρέχει. .» (ΒΓ:117)

Τεχνολογία Α΄ Λυκείου

«...τα καθήκοντα του υπεύθυνου της οργάνωσης σεμιναρίου...»(ΤΑ:30)

«Μερικοί μαθητές πειραματίστηκαν με ένζυμα και μελέτησαν...»(ΤΑ:31)

Εικόνα 3.11.Σελ. 107: Κέντρο διοίκησης σύγχρονης παραγωγικής μονάδας: Στελέχη επιχείρησης συζητούν. Συμμετέχει και μια γυναίκα.

Εικόνα 3.14.Σελ. 112: Το χρηματιστήριο στο Χογκ Κονγκ: Κυριαρχία των ανδρών.

Εικόνα 3.15.Σελ. 113: Ο δαίδαλος των τεχνοοικονομικών αποφάσεων: Άνδρας σκεπτόμενος- ίσως σε απόγνωση.

«Πολλά συστήματα παραγωγής άρχισαν με τις προσωπικές οικονομίες του ιδρυτή της εταιρείας.» (ΤΑ:204)

Εικόνα 5.12.Σελ. 205: Ο χρόνος είναι χρήμα ιδιαίτερα στο σημερινό διεθνοποιημένο και ανταγωνιστικό περιβάλλον: Τρεις άνδρες- στελέχη επιχειρήσεων σε.. «αγώνα δρόμου».

Εικόνα 5.16.σελ. 220: Σχεδιαστής κατά την διάρκεια της εργασίας του: Άνδρας σχεδιάζει...

Εικόνα6.14.Σελ.257:Εφαρμογή των σχεδίων μελέτης στην πράξη για την πραγματοποίηση της κατασκευής: Δύο άνδρες μηχανικοί στο χώρο εργασίας.

Εφαρμογές Πληροφορικής - Υπολογιστών Α΄, Β΄, Γ΄ Λυκείου

Φωτογραφία με άνδρες που πειραματίζονται με εξομοιωτή πτήσης (ΠΑΒΓ:26)

«Τα παιχνίδια δράσης και περιπέτειας, όπου συνήθως ο χρήστης ταυτίζεται με έναν «ήρωα», ο οποίος μάχεται εναντίον πολλών εχθρών...» (ΠΑΒΓ:28).

«ο κάθε παίκτης συνδέεται στον εξυπηρετητή του παιχνιδιού...» (ΠΑΒΓ:395),

Σχολιασμός

Οι δραστηριότητες στις οποίες συμμετέχουν τα άτομα που εμφανίζονται στο κείμενο, στις ασκήσεις των βιβλίων, στις φωτογραφίες είναι αποκλειστικά ανδρική υπόθεση. Αυτό διαπιστώνεται πολύ εύκολα αφού οι γυναίκες απλώς απουσιάζουν. «Κάποιος έγραψε στο διαγώνισμα ...», «Ένας διαιτολόγος σκέπτεται. ...», «Δανείζει κάποιος. ...», «Πόσα χρήματα πρέπει να τοκίσει κάποιος. ...», «... όπως τις χάραξε “με το μάτι” ένας μαθητής», «Ρίχνει κάποιος ένα ζάρι ...», «Οι χρόνοι που χρειάστηκαν 55 μαθητές να λύσουν ένα πρόβλημα...». Οι μαθητές λοιπόν σκέφτονται, χαράσσουν, παρατηρούν, λύνουν προβλήματα – οι μαθήτριες όμως; Οι άνδρες τοκίζουν, δανείζουν, κάνουν γεωτρήσεις, διασκεδάζουν, παίζουν σκάκι – οι γυναίκες όχι.

Γιατί δεν συναντώνται στα εγχειρίδια παραδείγματα όπως: «δυο παίκτριες αποφασίζουν να παίξουν σκάκι. ...», «Η διευθύντρια ενός Λυκείου αποφάσισε να καταγράψει. ...», «Κάποια θέλει να σχηματίσει μια ιδέα για το αποτέλεσμα των επερχόμενων βουλευτικών εκλογών. Τηλεφωνεί λοιπόν σε συγγενείς και φίλες της και τις ρωτάει σχετικά. ...»;

Από τις 22 αναφορές που γίνονται σε γυναίκες στα Μαθηματικά της Γ΄ Λυκείου (στις 11 από αυτές μαζί με άνδρες) μόνο σε μία από αυτές - σελ. 129, άσκηση 10β,γ – η γυναίκα αναλαμβάνει δράση. Ας τη δούμε: «β) Μια υπάλληλος της εταιρείας έχει ημερησιο εισόδημα 50 ευρώ. Πόσο εκτιμάτε εσείς ότι θα ξοδεύει για διατροφή την ημέρα; γ) Αν γνωρίζετε ότι μια υπάλληλος ξοδεύει 30 ευρώ για διατροφή μπορείτε, με βάση τα παραπάνω, να προβλέψετε το ημερησιο εισόδημά της;». Ακόμη και αυτό το μοναδικό παράδειγμα «ενεργούς» γυναίκας δύσκολα ξεφεύγει από τη στερεοτυπική εικόνα που έχει η κοινωνία για τη γυναίκα. Ο άνδρας σκέφτεται, αγοράζει, τοκίζει, επενδύει, χαράζει, παρατηρεί, παίζει σκάκι, η γυναίκα ξοδεύει, έστω κι αν είναι για διατροφή.

Προτάσεις

Οι μαθήτριες, εδώ και πολλά χρόνια, αποτελούν το ήμισυ, αν όχι λίγο παραπάνω, του μαθητικού πληθυσμού των λυκείων. Συμμετέχουν εξίσου και ενεργά σε όλες τις δραστηριότητες του σχολείου. Οι διάφορες ομάδες μάλιστα, περιβαλλοντικής αγωγής, αγωγής υγείας, αγωγής καταναλωτή, που λειτουργούν τα τελευταία χρόνια στο λύκειο, πλαισιώνονται σε μεγάλο βαθμό τους από μαθήτριες. Από την άλλη, οι γυναίκες εδώ και αρκετά χρόνια έχουν κατακτήσει, και στην ελληνική κοινωνία, όλους σχεδόν τους τομείς δραστηριοτήτων στους οποίους πριν πολλά χρόνια πρωταγωνιστούσαν οι άνδρες. Παρόλα αυτά τα σχολικά εγχειρίδια εμμένουν σε στερεότυπα άλλων εποχών. Αν μάλιστα τα σχολικά εγχειρίδια παρουσιάζουν σε μαθητές και μαθήτριες την πραγματικότητα, τότε από την πραγματικότητα που εμφανίζεται στις σελίδες τους, από τις θετικές επιστήμες και από θέσεις εργασίας και δραστηριότητες που έχουν σχέση με τις θετικές επιστήμες απουσιάζουν παντελώς οι γυναίκες.

4. Διάσημα πρόσωπα

Τα σχολικά εγχειρίδια γενικά δεν έχουν πολλές αναφορές σε διάσημα πρόσωπα της ελληνικής ή της παγκόσμιας παλαιότερης και σύγχρονης ιστορίας. Από τα παραδείγματα που αναφέρονται λείπουν σχεδόν τελείως αναφορές σε γυναίκες πρόσωπα.

Αναφορές

Άλγεβρα Α΄ Λυκείου

Πυθαγόρας, Ίππασος, Φιλόλαος, Εύδοξος (ΜΒ:55)

«Σύμφωνα με το μεγάλο μαθηματικό Cantor...» (ΜΒ:57)

René Descartes, Pierre de Fermat (ΜΒ:96)

Wessel, Gauss, Vieta, Thomas Hariot (ΜΒ:154-6), Ίππαρχος, Μενέλαος, Πτολεμαίος (ΜΒ:175)

Άλγεβρα Β΄ Λυκείου

«Ο Ζήνων ο Ελεάτης, τον 5ο π.Χ. αιώνα ...» (ΜΒ:117)

Πυθαγόρειοι, Scipio del Ferro, Niccolo Fontana, Niels Abel, Evariste Galois (ΜΒ:86-88)

Chuquet, Stifel, Jobst Burgi, John Napier, N. Mercator, E. Weber, G. Fechner (ΜΒ:154)

Μαθηματικά και Στοιχεία Στατιστικής Γ΄ Λυκείου

Newton, Leibniz, Bernoulli, Lagrange, Bolzano, Cauchy, Weierstrass (ΜΓ:9)

Σωκράτης, Αριστοτέλης (ΜΓ:55), Pascal, Fermat, Laplace (ΜΓ:137)

Ευκλείδεια Γεωμετρία Α΄ και Β΄ Λυκείου

«Από την εποχή του Αρχιμήδη και του Ήρωνα ...» (ΓΑΒ:3)
Ιπποκράτης ο Χίος, Ευκλείδης, Αρχιμήδης, Όιλερ, Μονζ, Πασκάλ, Λομπατσέφσκι
(ΓΑΒ:6)
Ομάρ Χαχιάμ, Θαμπιτ ιμπν Κούρρα, Λάμπερτ, Μπούλαϊ (ΓΑΒ:90-92)
Αλ-Χουαρίζμι, Πρόκλος, Πέτρος Ράμου (ΓΑΒ:119), Εύδοξος - Ιστορικό σημείωμα
(ΓΑΒ:165,6)
Ιστορική αναφορά (Φειδίας, Αρχαίοι Έλληνες) (ΓΑΒ:203)
Φιμπονάτσι, Φ. Λούκας, Λ. ντα Βίντσι (ΓΑΒ:206)
Ιστορική αναφορά (Ιπποκράτης ο Χίος, Αρχιμήδης, Gauss) (ΓΑΒ:119)⁹

Φυσική γενικής παιδείας. Α΄ Λυκείου

«Ο J. Bernai στο βιβλίο ... ο Β. Φάρριγκτον ...» (ΦΑ:10)
«Ο Γαλιλαίος τον 16ο αιώνα ...»(ΦΑ:11)
«Ο φιλόσοφος P. Fejerabend στο έργο του ...» (ΦΑ:12)
Αριστοτέλης “Τα Φυσικά” (ΦΑ:19)
Το θεώρημα Merton (εκτός κειμένου) (ΦΑ:59)
«Το 1687, ο Άγγλος Φυσικός και Μαθηματικός Ισαάκ Νεύτων» (ΦΑ:81)¹⁰

Φυσική γενικής παιδείας. Β΄ Λυκείου

Θαλής, Oersted, Faraday, Ampere, Maxwell (ΦΒ:13)
Βενιαμίν Φραγκλίνος (ΦΒ:57), Μάρβιν Κέλυ, Ράσελ Ολ (ΦΒ:139)

Φυσική γενικής παιδείας. Γ΄ Λυκείου

«Ο Αριστοτέλης αναφέρει: Ο Εμπεδοκλής έλεγε ...» (ΦΓ:13), Newton, Huygens, T. Young, (ΦΓ:13), Maxwell, Planck, Einstein (ΦΓ:14), Roemer, Fizeau (ΦΓ:16), Λεύκιππος, Επίκουρος, Δημόκριτος, Πλάτωνας, Αριστοτέλης (ΦΓ:43), Dalton, Thomson, Rutherford (ΦΓ:44)¹¹

---

9. Και άλλες αναφορές όπως: Gauss, Fermat (ΓΑΒ:231), «Ο Ιπποκράτης ο Χίος ... Ο Αρχιμήδης χρησιμοποιούσε ...» (ΓΑΒ:243), Ιστορική αναφορά (Ιπποκράτης ο Χίος) (ΓΑΒ:248), «Όμως ο Γερμανός Μαθηματικός Lindemann ...» (ΓΑΒ:249), Ευκλείδης, Πλούταρχος, Ίππαρχος ο Χίος, Ευτόκιος, Αρχιμήδης -Ιστορικό σημείωμα(ΓΑΒ:252-4), «Μελετήθηκαν στην Ακαδημία του Πλάτωνα, στη Σχολή του Πυθαγόρα και ο Ευκλείδης ασχολείται» (ΓΑΒ:322), Ευκλείδης, Θεαίππος, Πάππος, Πέρο ντελλα Φραντσέσκα -Ιστορικό σημείωμα (ΓΑΒ:324), Ιστορικό σημείωμα (ΓΑΒ:325-7).

10. Και άλλες αναφορές όπως: «...διατύπωσε ο Αριστοτέλης. Ο Γαλιλαίος ... (ΦΑ:82), Αϊνστάιν, Γαλιλαίος(ΦΑ:89), Ιστορικό σημείωμα Αριστοτέλης, Αϊνστάιν(ΦΑ:93), Ιστορικό σημείωμα Αριστοτέλης, Αϊνστάιν, da Vinc, Buridan, Descartes, Galilei, Newton (ΦΑ:141), Ο νομολίστας Paul Dirac ... ο Νεύτωνας ... (ΦΑ:164), «Brahe..Kepler..Νεύτωνας ...» (ΦΑ:170) ....

11. Και άλλες αναφορές όπως: δανός φυσικός Bohr (ΦΓ:47), απόσπασμα του Hawking (ΦΓ:67-68), Becquerel, Rutherford, Marsden (ΦΓ:71), «...πρότεινε ο Pauli ...» (ΦΓ:86), «Ο Rutherford ήταν ο πρώτος που ... (ΦΓ:90), «Η πρώτη πυρηνική σχέση παρατηρήθηκε το 1939 από τους Otto Hahn, Fritz Strassman (ΦΓ:91), Casimir, Hertz, Maxwell (ΦΓ:101), Einstein, Schawlow, Towns, Mainman (ΦΓ:122).

Χημεία Α΄ Λυκείου

Δημόκριτος, Αριστοτέλης, Dalton, Avogadro, Rutherford, Bohr (XA:13)

Γνωρίζεις ότι ... (ένθετο) (XA:23-25)

Δημόκριτος, Bohr, Rutherford, (XA:44)

Newlands, Mendeleev, Meyer, Moseley (XA:47), Φιλόσοφοι - Ερευνητές (άσκηση) (XA:80)

Lemery, Lavoisier, Arrhenius (XA:84), Dalton, Avogadro (XA:155)

Ostwald, Einstein, Brown (XA:156), Rutherford (XA:169)

Bequerel (XA:171), Ζεύγος Curie (XA:171)

Χημεία Β΄ Λυκείου

Scheele, Wöhler (XB:3)

Γκόντγουιν Ομπάσι (XB:32)

«Ο Lister, βαρόνος Άγγλος χειρουργός, ανακάλυψε...» (XB:79)

Βρετανό καθηγητή John Sumpter (XB:91), «Ο L. Pauling πήρε το βραβείο Νόμπελ...» (XB:130)

Βιολογία γενικής παιδείας Β΄ Λυκείου

«Το 1953 οι Τ. Γουάτσον και Φ. Κρικ. .. (BB:28)

«Γουάτσον, Κρικ, Πάουλινγκ, Χαργκραφ (BB:31)

«Ρ. Χουκ, Μ. Σλάιντεν, Τ. Σβαν, Ρ. Βίρχοφ (BB:45), «Σ. Σίνγκερ και Τ. Νίκολσον (BB: 48)

«καθιερώθηκε από το Φ. Κίνε (F. Kuhne) το 1878 (BB: 83)

«Εκείνη τη χρονιά, ..., ο Σ. Άλτμαν, .. (BB: 84)

«Οι Σ. Ρούμπεν (S. Ruben) και Μ. Κάμεν (M. Kamen) (BB: 98)¹²

Βιολογία γενικής παιδείας Γ΄ Λυκείου

«Ο Ρόμπερτ Κοχ, εργαζόμενος. ...» (ΒΓ:15), «Το 1881 ο Λουί Παστέρ...» (ΒΓ:16)

«Ο Θουκυδίδης, το 429 π.Χ., .. Το 1762 ο Μ.Α. Πλέντσιζ..., Το 1798 ο Ε. Τζένερ..., Ο Λουί Παστέρ, Ο Ρ. Κοχ, .. απο τους Έπου και Α. Τζέρσιν.» (ΒΓ:17)

«... ο Φράνσις Κρικ στους φοιτητές του. ...» (ΒΓ:19)

«. .. από τον Αλεξάντερ Φλέμινγκ το 1929. ...» (ΒΓ:25)¹³

---

12. Και άλλες αναφορές όπως: «Το πείραμα του Τ. Ένγκελμαν (BB: 100), «... από τους Γερμανούς Χ. Μπούχνερ και Ε. Μπούχνερ. ..., Παστέρ, (BB111:), «... ο Αυστριακός μοναχός Γ. Μέντελ έθεσε τις βάσεις. .. (BB: 121) ...

13. Και άλλες αναφορές όπως: Ιπποκράτης, Γαληνός (ΒΓ:53), Γιώργος Παπανικολάου (ΒΓ:58), «ο καρδιοχειρουργός Μαγκντί Γιακούμπ...» (ΒΓ:100), «ο Γάλλος μαθηματικός Φουριέ...» (ΒΓ:104), «... τα λόγια του Θεοδόσιου Ντομπζάνσκου. ..) (ΒΓ:120), «... του Σουηδού φυσιοδίφη Λινναίου. ...» (ΒΓ:122), «... Η θεωρία του Λαμάρκ» (ΒΓ:123), «... Το 1809, .. γεννήθηκε στην Αγγλία ο Κάρολος Δαρβίνος.» (ΒΓ:124) ...

Τεχνολογία Α΄ Λυκείου

Δημόκριτος (ΤΑ:15), Rutherford (ΤΑ:15)

«Ο Dr Clement Merkert (βιολόγος στο Πανεπιστήμιο του Yale)...» (ΤΑ:22)

«κατά τον Toffler ...» (ΤΑ:117)

«... στο τέλος του προηγούμενου αιώνα, ο F. TAYLOR ...» (ΤΑ:206)

«Ένας άλλος ερευνητής, ο Frank Gilberth, ...» (ΤΑ:207)

Henry Ford (παραγωγή αυτοκινήτων) (ΤΑ:209)

Εφαρμογές Πληροφορικής - Υπολογιστών Α΄, Β΄, Γ΄ Λυκείου

John von Neumann (ΠΑΒΓ: 31), George Boole (ΠΑΒΓ: 64)

C. Shannon(ΠΑΒΓ: 66), John von Neumann (ΠΑΒΓ: 194)

Kemenev, Kurtz, Dahl, Nygaard (ΠΑΒΓ201:), Ada Byron (η μόνη γυναίκα) (ΠΑΒΓ: 206)¹⁴

Σχολιασμός

Από τον Αριστοτέλη μέχρι τον Αϊνστάιν, τον Χόκινς, τους Κρικ και Γουάτσον η ιστορία της επιστήμης μοιάζει, χωρίς καμία αμφιβολία, να είναι η ιστορία της εξέλιξης της ανδρικής σκέψης. Δεκάδες, πολλές δεκάδες, άνδρες επιστήμονες παρελαύνουν από τα εγχειρίδια Θετικών Επιστημών του Λυκείου. Η αναφορά των ονομάτων, στα βιβλία, κυρίως της Φυσικής, της Χημείας και της Βιολογίας, συνοδεύεται και από εικόνες στις οποίες απεικονίζονται οι μορφές των συγκεκριμένων ανδρών. Το όνομα και η φωτογραφία της Marie Curie, μόνη της αλλά και με τον άντρα της Πιερ, εμφανίζεται στις τελευταίες σελίδες της Χημείας Α΄ Λυκείου (ΧΑ: 171).

Τα τελευταία χρόνια, γυναίκες αλλά και άνδρες επιστήμονες και ερευνήτριες και ερευνήτριες υποστηρίζουν πως ένας λόγος που όσο πηγαίνουμε προς τα πίσω η παρουσία των γυναικών στο χώρο των επιστημών είναι μικρή έως ανύπαρκτη είναι επειδή την ιστορία των επιστημών αλλά και της ανθρωπότητας την έχουν γράψει, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, άνδρες. Η απουσία δηλαδή των γυναικών από το χώρο των επιστημών δεν αποτελεί αντικειμενική αλήθεια αλλά κοινωνική κατασκευή.

Προτάσεις

Πριν από δύο χρόνια, στο πλαίσιο ενός αφιερώματος με τίτλο «Το άλλο ήμισυ της επιστήμης» κυκλοφόρησε στα σχολεία μια σειρά αφισών (15 τον αριθμό) με κείμενα και φωτογραφίες των ανά τους αιώνες γυναικών επιστημόνων. Το αφιέρωμα αυτό έγινε με αφορμή την «Εβδομάδα του Επιστημονικού και Τεχνολογικού Πολι-

---

14. Και άλλες αναφορές όπως: John McCarthy(ΠΑΒΓ: 202), Seymour Papert (ΠΑΒΓ: 203), Niclaus Wirth (ΠΑΒΓ: 203), Brian Kernighan (ΠΑΒΓ: 204), Dennis Ritchie (ΠΑΒΓ205:), Bjarne Stroustrup (ΠΑΒΓ: 205), Polo Alto (ΠΑΒΓ: 206), Theodor Nelson (ΠΑΒΓ: 306), Μικαλάντζελο (ΠΑΒΓ333:), Ντα Βίντσι (ΠΑΒΓ: 333), Δ. Σολωμός (ΠΑΒΓ: 341), Faraday (ΠΑΒΓ: 357), Samuel Morse (ΠΑΒΓ: 357).

τισμού» που οργάνωσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Επιστήμη, Έρευνα και Ανάπτυξη) - Νοέμβρης 1995. Τα στοιχεία των αφισών προέρχονται από έκθεση του Ιδρύματος IDIS (www.cittadellascienza.it).

Η ανάρτηση αφισών και γενικώς υλικού με παρόμοιο περιεχόμενο, στο σχολείο, μέσα στην τάξη, εν αναμονή της αλλαγής των σχολικών βιβλίων, βοηθάει στην ανάπτυξη ενός γόνιμου προβληματισμού καθηγητών και καθηγητριών και μαθητών και μαθητριών, γύρω από τη θέση της γυναίκας στο χώρο της επιστήμης και δημιουργεί, πιθανόν, τους όρους για την αμφισβήτηση κατεστημένων αντιλήψεων.

5. Στερεοτυπικά χαρακτηριστικά - Συμπεριφορές των φύλων

Στα σχολικά εγχειρίδια ενισχύονται και διαιωνίζονται κοινωνικά διαμορφωμένες αντιλήψεις, απόψεις και προσδοκίες για τους ρόλους των φύλων. Ο κόσμος που περιγράφεται στο γραπτό κείμενο και τις εικόνες των εγχειριδίων διαμορφώνει διαφορετικές προσδοκίες για τα δύο φύλα στις οποίες είναι αναμενόμενο να ανταποκριθούν.

Αναφορές

Μαθηματικά και Στοιχεία Στατιστικής Γ΄ Λυκείου

«την επίδραση της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών στην οικογενειακή ζωή ...» (ΜΓ:57)

«Κάποιοι θέλει να σχηματίσει μια ιδέα για τα αποτελέσματα των επερχόμενων βουλευτικών εκλογών. Τηλεφωνεί λοιπόν σε συγγενείς και φίλους και τους ρωτάει σχετικά.» (ΜΓ:61)

«Τα δημοφιλέστερα ξένα μουσικά συγκροτήματα των 18 αγοριών του πιν 4...» (ΜΓ:79)

«Από 8 γάμους που έγιναν σε μια εκκλησία κατά τη διάρκεια ενός μηνός, οι ηλικίες των ανδρογύνων ήταν: .....β) Να βρείτε την αναμενόμενη ηλικία του γαμπρού για μια υποψήφια νύφη 25 ετών. γ) Για κάθε έτος που μια γυναίκα καθυστερεί να παντρευτεί πόσο αυξάνεται η ηλικία του υποψήφιου γαμπρού. Να βρείτε ... την αναμενόμενη ηλικία της νύφης για έναν υποψήφιο γαμπρό 28 ετών. Για κάθε έτος που ένας άνδρας καθυστερεί να παντρευτεί πόσο αυξάνεται η ηλικία της υποψήφιας νύφης.» (ΜΓ:117)

«Τα παρακάτω δεδομένα παριστάνουν τους δείκτες ευφυΐας (I.Q.) 10 μητέρων (X) και των θυγατέρων τους (Y)...Να κατασκευάσετε το διάγραμμα διασποράς...» (ΜΓ:125)

«Επιλέγουμε μια γυναίκα. Α το ενδεχόμενο να έχει ηλικία άνω των 30 και Β το ενδεχόμενο να είναι παντρεμένη πάνω από 30 χρόνια. Επιλέγουμε κάποιον με ένα αυτοκίνητο...» (ΜΓ:145)

Ευκλείδεια Γεωμετρία Α΄ και Β΄ Λυκείου

«Δύο αδελφια κληρονόμησαν ένα χωράφι .....μεταξύ των δύο αδελφών...»

(ΓΑΒ:117)

«Ο ιδιοκτήτης ενός οικοπέδου... θέλει... αναγκάζεται να αγοράσει από τους γείτονες...» (ΓΑΒ:218)

Φυσική γενικής παιδείας Α΄ Λυκείου

«Όλοι οι άνθρωποι έχουν την εμπειρία της δύναμης. Ο καθένας μας έχει σπρώξει ή σύρει αντικείμενα.» (ΦΑ:75)

«Ένας ποδοσφαιριστής δίνει μια “δυνατή κλωτσιά” (ΦΑ:203)

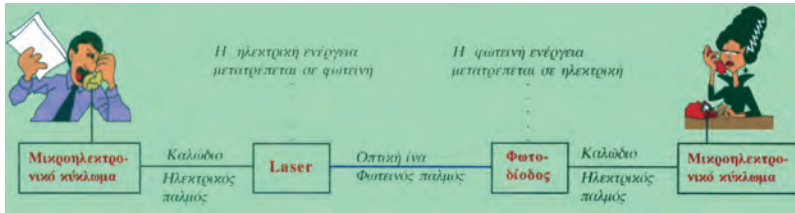
«Ένα βαρύ κιβώτιο μάζας 200kg ωθείται από έναν εργάτη» (ΦΑ:217)

«Μια μητέρα λέει στο παιδί της: α) Κλείσε το ψυγείο ...»(ΦΑ:268)

Φυσική γενικής παιδείας Β΄ Λυκείου

«Ευχαριστημένος που έγινε το χατίρι του για πολλοστή φορά. Βλέπει τον κόσμο κάτω από τα πόδια του, να κινείται πέρα-δώθε, κλαίγοντας αν χρειαστεί, να τον σπρώξουν πάλι, κάθε φορά που διαπιστώνει ότι η κίνηση ατονεί. Κάνει ταλάντωση.» (ΦΒ:206)

Φυσική γενικής παιδείας Γ΄ Λυκείου

Σκίτσο (ΦΓ:113)

Χημεία Α΄ Λυκείου

«Το χλώριο, ακριβώς νότια, βρίσκεται σε μεγάλη αφθονία στο θαλασσινό νερό. Εκεί αγκαλιά με το νάτριο, αποτελούν το επιτραπέζιο αλάτι. Το χλώριο υπάρχει άφθονο και στο σώμα μας, ο ρόλος του όπως και στις θάλασσες, είναι κάπως παθητικός. Αποτελεί την ερωτική σύντροφο του νατρίου, και ο ρόλος του περιορίζεται σ' αυτό. (ΧΑ:68)

Χημεία Β΄ Λυκείου

«Εάν ως οργανικοί χημικοί είχατε να διαλέξετε δέκα αλειφατικές ενώσεις τις οποίες θα θέλατε να είχατε μαζί σας σ' ένα έρημο νησί ... Τελικά, ιδρωμένοι και κουρασμένοι μετά από μια εξαντλητική μέρα ... και πιθανόν να ξεκουραστείτε με ένα

δροσερό αλκοολούχο ποτό.» (XB:80)

«Ένας ενήλικας .... καταναλώνει 6 ποτήρια κρασί ...» (XB:98)

Βιολογία γενικής παιδείας Β΄ Λυκείου

«Θυμάμαι μια τραγουδίστρια σε ένα νυχτερινό κέντρο στη Χονολουλού, που μου έλεγε πως, όταν ήταν μαθήτρια, καταράστηκε το Γουάτσον κι εμένα για τα δύσκολα πράγματα που έπρεπε να μάθει για το DNA.» (BB:31)

Εικονογράφηση ενέργειας (ανδρική μορφή στο σκίτσο) (BB:82)

«Στη συνέχεια, όταν την πλησιάζει ο δυστυχής αρσενικός του άλλου είδους, αυτή τον τρώει !» (BB:112)

Τεχνολογία Α΄ Λυκείου

Εικ. 3.11 «Κέντρο διοίκησης μεγάλης σύγχρονης παραγωγικής μονάδας» (TA:107)

Εφαρμογές Πληροφορικής - Υπολογιστών Α΄, Β΄, Γ΄ Λυκείου

Διατρέχοντας το βιβλίο διαπιστώνεται ότι, το υποκείμενο που δρα, είναι μόνο άνδρας. Αυτός “παίζει” ηλεκτρονικά παιχνίδια, αυτός πειραματίζεται με τα πολυμέσα, αυτός είναι “ο οδηγός” “ο πιλότος”, “ο χειρούργος”, ο κατασκευαστής, ο υπεύθυνος κ.λ.π. Όλα όμως έχουν συμπεριληφθεί στις παραπάνω κατηγορίες

Σχολιασμός

Τα σχολικά εγχειρίδια περνούν με κάθε τρόπο το μήνυμα ότι οι θετικές επιστήμες είναι καθαρά, πεντακάθαρα ανδρική περιοχή. Αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους όταν μιλούν για έρευνα, πειράματα, δραστηριότητες το επιβεβαιώνει. Μαθητές πειραματίζονται, ερευνητές ερευνούν, χρήστες προγραμματίζουν, ποδοσφαιριστές κλωτσούν μπάλες, εργάτες σπρώχνουν κιβώτια, δρομείς τρέχουν, οδηγοί φρενάρουν, διευθυντές διευθύνουν.... Πέρα από αυτό όμως υπάρχουν και παραδείγματα - ΜΓ:117, ΜΓ:125, ΜΓ:145, ΧΑ:68, ΦΓ:113, ΒΒ:31- που είναι χαρακτηριστικά των κοινωνικών στερεοτύπων που επικρατούν, και που τα σχολικά εγχειρίδια προάγουν, για τους ρόλους των φύλων. Τρία μάλιστα από αυτά (ΜΓ:117, ΧΑ:68, ΦΓ:113) θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως δείγματα αρνητικών προτύπων για τις σχέσεις των φύλων. Η επιστήμη της Στατιστικής στην υπηρεσία εξεύρεσης της κατάλληλης νύφης για νεαρούς ή ώριμους άνδρες, ιδρωμένοι ροβινσώνες που απομονώνονται σε ερημικά νησιά με 10 αλειφατικές ενώσεις, το χλώριο ως η παθητική ερωτική σύντροφος του νατρίου και τελικά ο Κρικ

Εικ. 3.11 (TA:107)

ο μεγάλος αυτός βιολόγος ο οποίος αναπολεί τα λόγια, αφελούς προφανώς, τραγουδίστριας στη Χονολουλού, η οποία τόσο ταλαιπωρήθηκε από τη μεγαλύτερη ίσως ανακάλυψη στο χώρο της βιολογίας, το DNA, ώστε μόλις είδε τον Κρικ άρχισε να καταριέται, αυτόν και τον Γουάτσον.

Στο βιβλίο της Γεωμετρίας έχουμε τρία σκίτσα που επαναλαμβάνονται πολλές φορές. Τα δύο από αυτά παριστάνουν άνδρες (καθηγητές) και το τρίτο γυναίκα (καθηγήτρια). Τα σκίτσα των ανδρών εμφανίζονται συνολικά 60 φορές ενώ της γυναίκας 20.

Πέραν του μεγαλύτερου αριθμού εμφανίσεων των ανδρικών σκίτσων δεν μπορούμε να μη σχολιάσουμε τον τρόπο με τον οποίο παριστάνονται οι άνδρες και η γυναίκα. Οι μεν άνδρες ενεργούν: κρατούν χάρακα στο τεντωμένο δεξί τους χέρι δείχνοντας τις προς λύση ασκήσεις. Η δε γυναίκα εμφανίζεται σεμνή και μαζεμένη δεξιά και πίσω από τον πίνακα, δεν μας δείχνει τίποτα, κρατάει όμως ένα σφουγγάρι στο αριστερό της χέρι για να σβήσει προφανώς τον πίνακα μόλις λύσουμε την άσκηση. Η γυναίκα-μαθηματικός χρειάστηκε πιθανόν να παλέψει παραπά-νω από τον άνδρα

συνάδελφό της, λόγω των προκαταλήψεων που υπάρχουν ακόμη στο χώρο των μαθηματικών ως επιστήμη στην οποία σταδιοδρομούν κυρίως οι άνδρες, για να μπει στην αίθουσα διδασκαλίας ως ισότιμη επιστήμονας-εκπαιδευτικός. Είναι τουλάχιστον άνιση η μεταχείριση που της επιφυλάσσουν τα σχολικά εγχειρίδια. Προβάλλουν για τους άνδρες το ρόλο του εν δράση εκπαιδευτικού ενώ στη γυναίκα μαθηματικό –αν και επιστήμων– αποδίδουν το στερεοτυπικό ρόλο που θέλει γι' αυτήν η κοινωνία: σεμνή, μαζεμένη και «πίσω από τον πίνακα».

Προτάσεις

Το δίπολο ενεργητικός άνδρας - παθητική γυναίκα είναι παρωχημένο. Στα σχολικά εγχειρίδια θα πρέπει να αναδεικνύεται η συμμετοχή της μαθήτριας, της γυναίκας (τόσο μέσα στο κείμενο όσο και στην εικονογράφηση) στα

πειράματα, στην παραγωγή έργου, στην έρευνα, στη διοίκηση, στην παραγωγή. Η «παραγωγή έργου», η «άσκηση δύναμης», μόνο από τους άνδρες είναι κοινωνική κατασκευή (σεξιστική). Παραδείγματα που θέλουν τη γυναίκα, μητέρα, σύζυγο, παθητική ερωτική σύντροφο (!) πρέπει να αποφεύγονται. Η προβολή τέτοιων εικόνων δεν προάγει την ισότητα των φύλων, αντίθετα αδικεί και τα δύο φύλα. Στο βιβλίο της Χημείας Α΄ Λυκείου εμφανίζονται για παράδειγμα, 5 φορές (ΧΑ:28,70,112,158,186), οι διπλανές φωτογραφίες οι οποίες καμία σχέση δεν έχουν με το αντικείμενο του μαθήματος, απλώς απεικονίζουν άνδρες. Η εξεύρεση των κατάλληλων παραδειγμάτων χρειάζεται ασφαλώς δεν είναι εύκολη δουλειά, χρειάζεται γνώσεις, διάθεση ίσως τόλμη, κυρίως όμως προϋποθέτει τη σε βάθος συνειδητοποίηση της αντίστασης που φέρνουν οι ιδέες, και η γλώσσα που τις εκφράζει, για τις σχέσεις των δύο φύλων σε σχέση με τις τυπικές εξελίξεις.

6. Φωνή και στα δύο φύλα

Στα εγχειρίδια υπάρχουν και παραδείγματα μη στερεοτυπικής προβολής των δύο φύλων. Είναι φανερό η προσπάθεια των συγγραφικών ομάδων σε κάποιες περιπτώσεις να αποφύγουν στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους και τις ικανότητες των δύο φύλων, τα επαγγέλματα στα οποία δραστηριοποιούνται και τις δραστηριότητες στις οποίες εμπλέκονται άνδρες και γυναίκες.

Αναφορές

Μαθηματικά και Στοιχεία Στατιστικής Γ΄ Λυκείου

«Για να βρούμε τα ποσοστά των ανδρών και γυναικών.» (ΜΓ:61)

«Παρατηρούμε ότι στο γυναικείο πληθυσμό υπάρχει συστηματικά μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας, γύρω στις 8 εκατοστιαίες μονάδες. Στο διάστημα 1993-95 το ποσοστό έχει σταθεροποιηθεί γύρω στο 6,5% για τους άνδρες και στο 15% για τις γυναίκες.» (ΜΓ:71)

«... της συστολικής πίεσης 50 γυναικών ...» (ΜΓ: 82)

«Το παρακάτω χρονόγραμμα δίνει τη σχετική συχνότητα των νέων πτυχιούχων Μαθηματικών σε όλη την Ελλάδα από το 1930 έως το 1995 ανάλογα με το φύλο... Πόσοι άνδρες και πόσες γυναίκες πήραν πτυχίο Μαθηματικών στην Ελλάδα το 1985;» (ΜΓ:82)

«Η μέση ηλικία 18 αγοριών και 12 κοριτσιών μιας τάξης» (ΜΓ:100)

«... των 40 μαθητών και μαθητριών της Γ΄ Λυκείου...» (ΜΓ:101)

«Το μέσο ύψος 30 μαθητών και μαθητριών μιας τάξης ...» (ΜΓ:101)

«... της συστολικής πίεσης και της ηλικίας 10 γυναικών» (ΜΓ116:)

«...οι χρόνοι των νικητών ... ανδρών και γυναικών. Να δώσετε κατά φύλο ...» (ΜΓ: 128)

«... να μπουν σε μια σειρά 4 αγόρια και 3 κορίτσια ...» (ΜΓ: 164)

«Δέκα παιδιά μεταξύ των οποίων ο Κώστας και η Ελένη» (ΜΓ164:)
«Από μια τάξη στην οποία φοιτούν 10 κορίτσια και 12 αγόρια» (ΜΓ: 165)
«Για το διοικητικό συμβούλιο μιας επιχείρησης θα εκλεγεί ένας αντιπρόσωπος. Υποψήφιοι είναι 7 άνδρες και 8 γυναίκες. Από τους υποψήφιους 3 άνδρες και 6 γυναίκες είναι διοικητικοί υπάλληλοι, ενώ 4 άνδρες και 2 γυναίκες είναι τεχνικοί υπάλληλοι.» (ΜΓ:165)

Φυσική γενικής παιδείας Α΄ Λυκείου

«Αγαπητή μαθήτριά, μαθητή» (ΦΑ: Πρόλογος)
«Δύο κορίτσια αγόρασαν ένα πεπόνι και θέλουν να το ζυγίσουν...» (ΦΑ:76)

Φυσική γενικής παιδείας Β΄ Λυκείου

«Οι υπέρηχοι χρησιμοποιούνται για να δούμε τα έμβρυα στην κοιλιά της μητέρας τους» (ΦΒ:255)
«Ένα κορίτσι στέκεται σε ορισμένη απόσταση.. και κτυπά τις παλάμες της.» (ΦΒ: 289)

Φυσική γενικής παιδείας Γ΄ Λυκείου

«Ποιος θυγατρικός πυρήνας σχηματίζεται ;» (ΦΓ:85)

Χημεία Α΄ Λυκείου

Ζεύγος Curie (ΧΑ:171)

Τεχνολογία Α΄ Λυκείου

«Για παράδειγμα ‘άνδρας’ ή ‘γυναίκα’ αποτελούν διαφορετικά επίπεδα της μεταβλητής ‘φύλο’» (ΤΑ:38)
«...την πρώτη μορφή εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε άνδρες εργαζομένους και τη δεύτερη σε γυναίκες.» (ΤΑ:48)
«...ίσο αριθμό ανδρών και γυναικών...» (ΤΑ:49)
«Η αναλογία ανδρών και γυναικών στις δύο ομάδες θα ήταν η ίδια...» (ΤΑ:49)
«Για παράδειγμα: ας θεωρήσουμε δύο κατηγορίες ατόμων: άνδρες και γυναίκες.»(ΤΑ:58)
Εικόνα 3.1. σελ. 90: Τα συστήματα επικοινωνίας στέλνουν μηνύματα σχετικά με τον νέο τρόπο ζωής: κοριτσάκι παρακολουθεί τηλεόραση
Εικόνα 3.2. σελ. 91: Η εμπλοκή σε τεχνολογικές εφαρμογές για όλους και σε όλες τις ηλικίες: κορίτσι διορθώνει ποδήλατο
Εικόνα 3.3. σελ. 91: Η χρήση των υπολογιστών αρχίζει σε πολύ μικρή ηλικία: κοριτσάκι μπροστά σε ηλεκτρονικό υπολογιστή.
Εικόνα 3.7. σελ. 102: Η εξίσωση των φύλων στο τεχνολογικό περιβάλλον: Γυναίκα αλλάζει λάστιχο σε αυτοκίνητο.
Εικόνα 4.12. Σελ. 142: In vitro επιλογή: Γυναίκες ερευνήτριες.

- Εικόνα 6.6. σελ. 245: Ομάδα για τη σχεδίαση και μελέτη μιας κατασκευής: Τέσσερις άνδρες και δύο γυναίκες μέλη της ομάδας μελετούν μια κατασκευή.
- Εικόνα 6.25.Σελ. 277: Μοντέλο της μορφολογίας του εδάφους που θα γίνει κάποια κατασκευή: Ομάδα ανδρών και γυναικών μηχανικών εξετάζει το μοντέλο.
- Εικόνα 6.27. Σελ. 282: Ομάδα μηχανικών διαμορφώνει κατασκευαστικά σχέδια με τη βοήθεια υπολογιστή: Στην ομάδα συμμετέχει και μία γυναίκα.

Εφαρμογές Πληροφορικής - Υπολογιστών Α΄, Β΄, Γ΄ Λυκείου

- Εικόνα-ΓΥΝΑΙΚΑ: αξονικός τομογράφος (ΠΑΒΓ: 23)
- Εικόνα-ΚΟΡΙΤΣΙ: πειραματίζεται με ηλεκτρονικό υπολογιστή(ΠΑΒΓ: 29)
- Εικόνα-ΓΥΝΑΙΚΑ, μοντέλο: παραγωγή ψηφιακού βίντεο(ΠΑΒΓ166:)
- Εικόνα-Φωτο: Ada Byron(ΠΑΒΓ: 190,194)
- Εικόνα-Ζευγάρι παρακολουθεί τηλεόραση (ΠΑΒΓ255:)
- Εικόνα-Ο υπολογιστής στο εργαστήριο: και γυναίκα και άνδρες(ΠΑΒΓ: 282)

Σχολιασμός

Μόνο στο βιβλίο των Μαθηματικών της Γ' τάξης και σε 11 συνολικά περιπτώσεις αναφέρονται και τα δυο φύλα μαζί. Στις 8 μάλιστα από αυτές η αναφορά γίνεται με τρόπο ισορροπημένο και φυσικό: «Για να βρούμε τα ποσοστά των ανδρών και γυναικών ...» (ΜΓ:61), «άνδρες και γυναίκες πτυχιούχους Μαθηματικών από το 1930 ως το 1955. (ΜΓ:81), «...κατανομή του βαθμού των Μαθηματικών της Β' τάξης των 40 μαθητών και μαθητριών της Γ' Λυκείου. » (ΜΓ:101), «Το μέσο ύψος 30 μαθητών και μαθητριών μιας τάξης ...» (ΜΓ:101), «...οι χρόνοι των νικητών ... ανδρών και γυναικών. Να δώσετε κατά φύλο...» Ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση, βέβαια, οι γυναίκες δεν μπορεί να είναι νικήτριες... (ΜΓ:128), «Δέκα παιδιά μεταξύ των οποίων ο Κώστας και η Ελένη..» (ΜΓ:164), «Σε ένα εργοστάσιο το 60 % των εργαζομένων είναι άνδρες και το 40% είναι γυναίκες...». (ΜΓ:173), «Για το διοικητικό συμβούλιο μιας επιχείρησης θα εκλεγεί ένας αντιπρόσωπος. Υποψήφιοι είναι 7 άνδρες και 8 γυναίκες. Από τους υποψήφιους 3 άνδρες και 6 γυναίκες είναι διοικητικοί υπάλληλοι, ενώ 4 άνδρες και 2 γυναίκες είναι τεχνικοί υπάλληλοι». (ΜΓ:165). Παρότι η πιθανότητα να εκλεγεί γυναίκα αντιπρόσωπος (το παράδειγμα είναι από τις δεσμευμένες πιθανότητες) είναι μεγαλύτερη εντούτοις ο αντιπρόσωπος που θα εκλεγεί θα είναι ένας.

Παρά το γλωσσικό σεξισμό που παρεισφραίνει παντού και πάντα τα επτά αυτά παραδείγματα δείχνουν πως αν οι συγγραφείς ξέρουν και θέλουν μπορούν να χειριστούν το μη σεξιστικό λόγο και να δώσουν ρόλους και φωνή στο άλλο μισό της κοινωνίας.

Στα άλλα τρία παραδείγματα στα οποία υπάρχει αριθμητική αναφορά σε αγόρια και κορίτσια, τα αγόρια είναι, σταθερά, περισσότερα: «Η μέση ηλικία 18 αγοριών και 12 κοριτσιών μιας τάξης. ...» (ΜΓ:100), «...να μπουν σε μια σειρά 4 αγόρια και 3 κορίτσια ...» (ΜΓ:164), «Από μια τάξη στην οποία φοιτούν 10 κορίτσια και 12 αγόρια ...» (ΜΓ:165)

Υπάρχει επίσης μια θετική αναφορά στις γυναίκες: «Παρατηρούμε ότι στο γυναικείο πληθυσμό υπάρχει συστηματικά μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας, γύρω στις 8 εκατοστιαίες μονάδες. Στο διάστημα 1993-95 το ποσοστό ανεργίας έχει σταθεροποιηθεί γύρω στο 6,5% για τους άνδρες και γύρω στο 15% για τις γυναίκες. (Πηγή ΕΣΥΕ)». (ΜΓ:71). Έχουμε επιτέλους ένα παράδειγμα με πραγματικά στοιχεία το οποίο μαζί με την εξάσκηση των μαθητών και των μαθητριών στην επίλυση προβλημάτων στατιστικής τους/τις καλεί να προβληματιστούν πάνω σε ένα υπαρκτό πρόβλημα της κοινωνίας, αυτό της ανεργίας. Ένα πρόβλημα το οποίο όπως φαίνεται και από το παράδειγμα είναι πολύ πιο έντονο στο γυναικείο πληθυσμό της χώρας – ένα πρόβλημα δηλ. που έχει και έμφυλα χαρακτηριστικά. Υπάρχουν πάρα πολλά παρόμοια παραδείγματα –παραδείγματα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν πηγή προβληματισμού πάνω στις διακρίσεις που υφίστανται κυρίως οι γυναίκες στην εκπαίδευση, στην απασχόληση, στην οικογένεια. Η στατιστική είναι μάλιστα το κατεξοχήν εργαλείο με το οποίο όχι μόνο οι στατιστικοί αλλά και οι κοινωνιολόγοι και οι παιδαγωγοί προσεγγίζουν τα προβλήματα αυτά. Μακριά από τον πραγματικό κόσμο οι συγγραφείς των Μαθηματικών, και όχι μόνον, αντλούν συνήθως τα στοιχεία για τις ασκήσεις και τα παραδείγματά τους από τον αφηρημένο και «ουδέτερο»; κόσμο «της τάξης», «του σχολείου», «της εταιρείας» αποφεύγοντας έτσι κακοτοπίες. Ο «ουδέτερος» κόσμος που περιγράφουν έχει όμως μόνο μαθητές, καθηγητές, υπαλλήλους, διευθυντές.

Προτάσεις

Η ισότιμη αναφορά και στα δύο φύλα και εύκολη είναι και άμεσα υλοποιήσιμη. Εκείνο που φαίνεται ότι είναι δύσκολο είναι η συνειδητή επιλογή για τις αλλαγές που μπορούν και πρέπει να γίνουν και η πολιτική απόφαση για την υλοποίησή τους.

Γ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Επίλογος

Τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν ένα δομικό στοιχείο διδασκαλίας και τη σημαντικότερη γραπτή πηγή που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί. Τα εγχειρίδια των Μαθηματικών, της Φυσικής, της Πληροφορικής, υπαγορεύουν το περιεχόμενο του γνωστικού αντικειμένου για κάθε τάξη, τη σειρά με την οποία θα αναπτυχθεί και τις διδακτικές ενέργειες με τις οποίες θα διδαχθεί.

Προκειμένου να διευκολυνθεί η μάθηση των διαφόρων εννοιών, οι συγγραφείς των βιβλίων δημιουργούν ένα ανθρώπινο περιβάλλον στο οποίο οι άνθρωποι εμπλέκονται σε καταστάσεις και δραστηριότητες που οι μαθητές και οι μαθήτριες αναγνωρίζουν και με τις οποίες εύκολα ταυτίζονται. Έτσι, μαθητές και μαθήτριες παράλληλα με τις ειδικές γνώσεις που μαθαίνουν με εργαλείο το εγχειρίδιο, μαθαίνουν έμμεσα για τον κόσμο, τις ανθρώπινες σχέσεις και δραστηριότητες, τις συνήθειες και τις αξίες, τα 'πρέπει' και τα 'μπορείς' της κοινωνίας στην οποία ζουν. Τα βιβλία, λειτουργούν κατ' αυτόν τον τρόπο ως ένας παράγοντας κοινωνικοποίησης. Ο ρόλος αυτός των σχολικών εγχειριδίων, και ειδικότερα των εγχειριδίων των θετικών επιστημών, ελάχιστα αναγνωρίζεται από ειδικούς επιστήμονες, συγγραφείς και εκπαιδευτικούς γι' αυτό και ελάχιστη σημασία δίνεται στα πλαίσια συμφραζομένων που χρησιμοποιούνται στα παραδείγματα και τα προβλήματα καθώς και στην εικονογράφηση των βιβλίων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να προβάλλονται και να προάγονται μέσα από τα εγχειρίδια στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων που θέλουν τη γυναίκα παθητική, λιγότερο έξυπνη, λιγότερο ικανή και οικονομικά εξαρτημένη από τον άνδρα. Ο ρόλος της νοικοκυράς, μητέρας και συζύγου προβάλλεται ως πρότυπο και ο επαγγελματικός χώρος για τις γυναίκες περιορίζεται σε μετρημένα στα δάκτυλα παραδοσιακά κατά κύριο λόγο επαγγέλματα. Η εικόνα και οι ρόλοι που προβάλλονται για τα φύλα στα σχολικά εγχειρίδια επηρεάζουν τις αντιλήψεις και τις προσδοκίες των παιδιών για το φύλο τους καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις.

Ασφαλώς τα σχολικά εγχειρίδια δεν είναι ο μόνος παράγοντας που επηρεάζει τη δημιουργία της ταυτότητας του ρόλου των φύλων στα παιδιά. Άλλοι παράγοντες όπως η οικογένεια, η τηλεόραση και τα άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η παιδική λογοτεχνία επηρεάζουν τον τρόπο που τα παιδιά 'βλέπουν' τα φύλα και τη μεταξύ τους σχέση. Τα σχολικά βιβλία όμως έχουν μαζική, σχεδόν αναπόδραστη επιρροή στα παιδιά, γι' αυτό και έχει σημασία η ανάλυση του περιεχομένου τους. Η ανάλυση του περιεχομένου των εγχειριδίων των θετικών επιστημών παρέχει ισχυρές ενδείξεις για πιθανά αποτελέσματα από τη χρήση των κειμένων στην τάξη. Από την ανάλυση του περιεχομένου ωστόσο δεν μπορεί κανείς να συμπεράνει με βεβαιότητα ότι η ιδεολογική φόρτιση του κειμένου, με τον τρόπο που ερμηνεύεται από τον ερευνητή ή την ερευνήτρια, θα πραγματοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο στο λόγο που θα αναπτυχθεί

στην τάξη. Το κείμενο επηρεάζει τα θέματα που αναπτύσσονται και τον τρόπο με τον οποίο συζητούνται στην τάξη και επηρεάζεται αντίστοιχα από τη διαδικασία παρουσίασης και διαπραγμάτευσής του μέσα στην τάξη. Πέρα δηλαδή από τον τρόπο που διαχειρίζονται την πραγματικότητα τα σχολικά εγχειρίδια, τα ιδεολογικά, πολιτικά και πολιτισμικά στοιχεία που αναδεικνύουν, παίζει μεγάλο ρόλο ο τρόπος με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί διαχειρίζονται τα κείμενα στην τάξη. Η ανάλυση, ο σχολιασμός, οι προτάσεις και οι παρεμβάσεις που προηγήθηκαν έχουν στόχο να ενημερώσουν και να ενισχύσουν άνδρες και γυναίκες εκπαιδευτικούς ώστε:

να κατανοούν τη διαδικασία που οδηγεί στη δημιουργία της ταυτότητας του ρόλου του φύλου και της αυτοαντίληψης,

να αναγνωρίζουν πως διακρίσεις ως προς το φύλο έχουν ως αποτέλεσμα τη διάμορφωση αρνητικής αυτοαντίληψης για τα κορίτσια (χαμηλή αυτο-εκτίμηση και χαμηλή αυτο-εικόνα),

να αντιλαμβάνονται τις δικές τους αντιλήψεις σχετικά με τους κοινωνικούς ρόλους ανδρών και γυναικών ως διακεκριμένους από το βιολογικό τους φύλο

να εξετάζουν κριτικά τα στερεότυπα των φύλων στα διάφορα εκπαιδευτικά υλικά που επιλέγουν, στα αναλυτικά προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια, και

να είναι σε θέση (να έχουν τις γνώσεις και να κατέχουν τις τεχνικές με τις οποίες) να επιλέγουν κατάλληλα υλικά, να αποφασίζουν, να σχεδιάζουν και να προβαίνουν σε παρεμβάσεις με στόχο αλλαγές στους κοινωνικούς ρόλους αγοριών και κοριτσιών για μια αρμονική ισότιμη συμβίωση.

Δ.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

**Προτεινόμενη
Βιβλιογραφία**

Ελληνόγλωσση

- Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, Χ., Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., Καπέλλα, Λ. (2001). «Εκπαίδευση και Φύλο». *Μελέτη Βιβλιογραφικής Επισκόπησης*. Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Driver, R., Squires, A., Rushworth, P. & Wood-Robinson, W. (1998). *Οικοδομώντας τις έννοιες των Φυσικών Επιστημών*. Π., Κόκοτας (επιμ. μετάφρασης). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Θωμαΐδης Γ., Καστάνης, Ν. (2003). «Οι αναμορφώσεις της ελληνικής Μαθηματικής Παιδείας στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Ένα πλαίσιο προβληματισμού» στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 130 (Μέρος 1^ο), σσ. 78-92 και τ. 131 (Μέρος 2^ο), σσ. 127-136.
- Κανταρτζή, Ε.(2001). «Η εικόνα της γυναίκας στα βιβλία των Μαθηματικών» στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 118, σσ. 56-67.
- Κανταρτζή, Ε. (2003). *Τα Στερεότυπα του Ρόλου των Φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Καψάλης, Α. – Χαραλάμπους, Δ., *Σχολικά Εγχειρίδια. Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*, εκδ. Έκφραση, Αθήνα 1995.
- ΚΕΘΙ (2000). *Ισότητα των Φύλων, ο Ρόλος των Εκπαιδευτικών. Φάκελος Παρεμβατικών Μαθημάτων*. ΕΠΕΑΕΚ II, Υπουργείο Παιδείας.
- ΚΕΘΙ (2003). *Εναισθητοποίηση Εκπαιδευτικών και Παρεμβατικών Προγραμμάτων για την Προώθηση της Ισότητας των Φύλων. Προτεινόμενη Βιβλιογραφία*. ΕΠΕΑΕΚ II., Υπουργείο Παιδείας.
- ΚΕΘΙ (2003). *Φύλο και Εκπαιδευτική Πραγματικότητα στην Ελλάδα: Προωθώντας Παρεμβάσεις για την Ισότητα των Φύλων στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*. ΕΠΕΑΕΚ II., Υπουργείο Παιδείας.
- Κογκίδου, Δ. (1995). «Η έμφυλη διάσταση στην εκπαίδευση. Σε ποιους τομείς απαιτείται παρέμβαση;» στο: Ν. Παπαγεωργίου (επιμ.). *Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών*. Παιδαγωγικό Υλικό και Ισότητα Ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα: Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, σσ. 262-270.
- Κογκίδου, Δ. (1997). «Φεμινιστική Παιδαγωγική: Ένα πλαίσιο για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών» στο: Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.). *Φύλο και Σχολική Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 227-257.
- Κορωναίου, Α. (επιμ.) (2003). *Ασκήσεις Εναισθητοποίησης Επιμορφούμενων Εκπαι-*

- δευτικών. Για μια Εκπαίδευση Ίσων Ευκαιριών για Όλους και Όλες... ΕΠΕΑΕΚ II, Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Λαμπρινός, Ν., Χατζηπαντελής, Θ., Γρατσωνίδης, Α. (2002). «Η άποψη των μαθητών της ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου για το μάθημα της Γεωγραφίας» στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.122, σσ.102-108.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (1993). *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων*. Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Παπαγεωργίου, Γ., Μυλωνάς, Β., Μπούτση, Δ. (2003). «Οι αλλαγές καταστάσεων της ύλης στα βιβλία της Ε΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου. Μια συγκριτική μελέτη» στο: Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.130, σσ. 98-104.
- Παντίσκα, Π., Παπαπάνου, Γ. και Ραβάνης, Κ. (1997). «Η διάκριση των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια των φυσικών επιστημών: παραδοσιακές και εναλλακτικές προσεγγίσεις» στο: Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.). *Φύλο και Σχολική Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 331-338.
- Παυλίδου, Θ. - Σ. (επιμ.) (2002). *Γλώσσα – Γένος – Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Πολίτης, Φ. (1994). «Για μια αποδόμηση της αντιπαιδαγωγικής διάκρισης των δύο φύλων» στο: *Νέα Παιδεία*, Τ. 71, σσ. 135-147.
- Ραβάνης, Κ. (1994). «Οι διαφορές επιδόσεων μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στις φυσικές επιστήμες. Μια υπόθεση διδακτικού συμβολαίου;» στο: Ν. Παπαγεωργίου (επιμ.). *Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών*. Παιδαγωγικό Υλικό και Ισότητα Ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα: Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, σσ. 252-261.
- Τρέσσου-Μυλωνά, Ε. (1994). «Πρακτικές που προάγουν την ισότιμη συμμετοχή των κοριτσιών στη μαθηματική παιδεία» στο: Ν. Παπαγεωργίου (επιμ.). *Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών*. Παιδαγωγικό Υλικό και Ισότητα Ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα: Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική Γραμματεία Ισότητας, σσ. 186-196.
- Τρέσσου-Μυλωνά, Ε. (1997). «Φύλο και Μαθηματικά: Εκπαιδευτικές ανισότητες και Παιδαγωγική της ισότιμης συμμετοχής» στο: Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.). *Φύλο και Σχολική Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 339-364.
- Τσοκαλίδου, Ρ. (1996). *Το Φύλο της Γλώσσας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επισημόνων.
- Φραγκουδάκη, Α. (1987). *Γλώσσα και Ιδεολογία. Κοινωνιολογική Προσέγγιση της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Οδυσσεάς.

- Φρειδερίκου Α. (1995). «Η Τζένη πίσω από το τζάμι» ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ ΣΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Φρόση, Λ., Κουϊμτζή, Ε., Παπαδήμου, Χ. (2001). *Ο Παράγοντας Φύλο και η Σχολική Πραγματικότητα στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Μελέτη Επισκόπησης. Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Χρονοπούλου, Α. (2003). «Άρθρα για τα «Μαθηματικά» στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 131, σσ. 137-142.

Ξενόγλωσση

- Baker, B. & Jones, D. (1993). "Creating gender equality. Cross - national gender stratification at mathematical performance". *Sociology of Education*, 66(1), 91-103.
- Delamont, S. (1983). *Interaction in the Classroom*. London: Methuen.
- Delamont, S. (1990). *Sex Roles and the School*. London: Routledge.
- Haggerty, S. (1995). "Gender and teacher development: issues of power and culture". *International Journal of Science Education*, 17(1), 1-15.
- Johnson, D. & Roen, D. (1992). "Complimenting and involvement in peer reviews: gender variation". *Language in Society*, 21(1), 27-57.
- Johnson, P.M. (2000). "Children's understanding of substances. Part I: Recognizing Chemical Change". *International Journal of Science Education*, 22 (7), 719-737.
- Leroux, J. & Ho, C. (1993). "Success and mathematically gifted female students: The challenge continues". *Feminist Teacher*, 7(2), 42-49.
- Morgan, M. (1990). "Confronting sex stereotypes in the classroom". *Journal of Reading*, 33(4), 306-307.
- Pryor, J. (1995). "Gender issues in groupwork - a case study involving with computers". *British Educational Research Journal*, 21(3), 277-287.
- Rodgers, M. (1990) "Mathematics: pleasure or pain?" στο: L. Burton (ed). *Gender and Mathematics. An International Perspective*. London: Cassel, 29-37.
- Tressou-Milona, E. (1990). "True or False: Primary school girls do badly at maths" στο: Burton, L. (ed.). *Gender and Mathematics. An International Perspective*. London: Cassell, 113-118.
- Wiegand, P. (1992). "The new Europe in Geography Teaching". *Report of the Symposium Council for Cultural Co-operation*. Strasburg, 1-14.

Χρήσιμες Διευθύνσεις στο Διαδίκτυο

www.auth.gr/genderstudies (Διατμηματικό Προπτυχιακό Πρόγραμμα για Θέματα Φύλου και Ισότητας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

www.genderpanteion.gr (Σπουδές Φύλου και Ισότητας στις Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες στο Πάντειο Πανεπιστήμιο).

www.fylo.theol.uoa.gr (Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Φύλο και Θρησκεία» Τμήματος Θεολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών).

www.aegean.gr/gender-postgraduate (Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Γυναίκες και Φύλο: Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις» στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου).

www.gender.uth.gr (Διατμηματικό Προπτυχιακό Πρόγραμμα για Θέματα Φύλου και Ισότητας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας).

www.soc.uoc.gr/gender (Πρόγραμμα Προπτυχιακών Σπουδών: «Το Φύλο στις Κοινωνικές Επιστήμες» Πανεπιστημίου Κρήτης).

www.genderissues.org.gr/Diotima (Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Διοτίμα).

www.kethi.gr (Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας).

www.isotita.gr (Γενική Γραμματεία Ισότητας).

www.europa.eu.int (Δικτυακή Πύλη Ευρωπαϊκής Ένωσης).

www.eoc.org.uk (Equal Opportunities Commission)

